

UDK 903.23(497.15Kotor)“13/19“

Gleđosana keramika, kamenina i porcelan iz nasipa uz crkve Sv. Mihaila i Sv. Ane u Kotoru (14–20. vek)

Milica KRIŽANAC

Apstrakt:

U radu su obrađene gleđosane zdele, tanjiri i lule, nađeni u uličicama – prolazima uz dve srednjovekovne kotorske crkve, Sv. Mihaila i Sv. Ane. Od ukupno 48 predmeta, dvanaest pripada engobiranoj keramici, trideset jedna majolici, četiri kamenini, jedna porcelanu. Osam zdela prevučeno je engobom bez ili sa bezbojnom, a jedna sa oker glazurom. Jedna zdela i jedan tanjir pripadaju ukrašenoj engobiranoj keramici sa mrljastim i mramorizovanim ukrasom, a jedna zdela zgrafito keramici. Od zdela i tanjira oslikanih u tehnici majolike, jedna pripada strogom stilu, dve postrenesansnoj keramici, sedamnaest majolici beretini i jedanaest majolici od 18. do 20. veka. Jedna šoljica, kao i jedna lula izrađeni su od porcelana. Svi ovi predmeti izrađeni su u radionicama na tlu Evrope (Italija, Engleska, Nemačka) u periodu od kraja 14. do 20. veka.

Ključne riječi:

- zdele • tanjiri • lula • engobirana keramika • zgrafito keramika
- majolika • kamenina • porcelan
- Crkva. Sv. Mihaila • Crkva Sv. Ane
- Kotor

Gledosana keramika, kamenina i porcelan iz nasipa uz crkve Sv. Mihaila i Sv. Ane u Kotoru (14–20. vek)

Milica KRIŽANAC

Nakon razornog zemljotresa koji je pogodio Crnu Goru (1979) u sklopu zaštitnih arheoloških i arhitektonskih radova na crkvama Sv. Mihaila i Sv. Ane istraženi su i prostori oko crkava i nasipi uz njih. U nasipu uz južni zid Crkve Sv. Mihaila, kao i u nasipu u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane otkriveno je, pored drugih brojnih nalaza, i 48 gledosanih zdela i tanjira¹, koji su predmet ovog rada. Oni se mogu podeliti na grupu engobirane keramike (**kat. 1–12**), majoliku (**kat. 13–43**), kameninu (**kat. 44–47**) i porcelan (**kat. 48**). Među ovim nalazima otkrivena je i jedna porcelanska lula (**kat. 49**).

Proces dobijanja **engobirane keramike** sastojao se u potapanju nepečenih ali prosušenih keramičkih predmeta u rastvor mlevene bele gline (kaolina) u vodi, koji je stvarao gladak sloj na površini, a zatim su se pekle prvi put. Engoba (*ingobbio*, *slip*) je nanošena ne da bi se posude učinile nepropusnim, već da bi se stvorila veća bela površina pogodna za ukrašavanje pre nanošenja glazure i drugog

¹ Najsrdačnije zahvaljujem Zavodu za zaštitu spomenika kulture u Kotoru na mogućnosti da publikujem ovaj materijal.

pečenja. Prozirna glazura dobijala se mešanjem kvarcnog peska, mlevenog alkalnog stakla i olovnog oksida. Gleđ u nijansama od žute do tamnobraon boje dobijala se dodavanjem oksida gvožđa. Karakteristike olovne glazure jesu sjaj, prozirnost, dekorativnost, nepropustljivost i otpornost na lomljivost.²

Engobirana keramika mogla je biti jednostavnije (mrljasti i mramorizovani ukras), ali i složenije (oslikavanje) dekorisana, ali je mogla biti i bez ukrasa, poput jednostavnijih i jeftinijih posuda, koje su samo prevlaćene slojem engobe ili je preko nje nanošena bezbojna ili obojena olovna gleđ.

Neukrašena engobirana keramika nađena u nasipu uz južni zid Crkve Sv. Mihaila (**kat. 1–2, 4–7, 9**) i u nasipu u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane (**kat. 3, 8**) može se podeliti na varijantu prevučenu samo engobom (**kat. 1, 2, 6, 8**), sa engobom i neprozirnom olovnom glazurom (**kat. 3–5, 7**) i onu prekrivenu engobom i obojenom (oker) gleđu (**kat. 9**).

Najraniji primerak u ovom nalazu pripada varijanti samo *engobirane keramike* (**kat. 1**). To je bikonična zdela sa naglašenim rebrom ispod oboda, koja pripada tzv. *a listello* tipu. Ovakve zdele najčešće su prevlaćene braonkastom ili zelenom glazurom, mada se pojavljuju i u samo engobiranoj varijanti, poput kotorske. Primer za to je cela zdela engobirana ispod prozirne glazure koja je nađena na Kipru.³ Karakteristika su mletačkih radionica s kraja 14. i prve polovine 15. veka, a izvožene su u većim količinama i u Dalmaciju, tako da su nalažene u Istri, Zadru, Ninu i Vrani.⁴ Zdela sa naglašenim rebrom bilo je i među keramikom nađenom u bunaru u Crkvi Sv. Tripuna u Kotoru, ali su one bile prekrivene braon olovnom glazurom.⁵

Analogije za drugi tip zdela polukalotastog oblika sa razgrnutim vodoravnim obodom (**kat. 2**) prevučenih samo engobom, nalazimo među *keramikom* sa braon olovnom gleđu otkrivenim u Zadru. Njihova proizvodnja vezuje se takođe za venecijanske radionice tokom

2 Gusar, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 28–29.

3 Wartburg, *Vestigia Leonis*, 528, Fig. 5:1.

4 Gusar, isto, 35–36, sl. 18, T. IV: 4; Bradara, *Kasnosrednjovjekovna i renesansna keramika*, 19–20, T.III/32; Gusar, Vujević, *Prilog poznavanju*, T.II: 4; Gusar, *Gotička i renesansna keramika*, 40, kat. 1–2; Karmelić, *Glazirana keramika*, kat. 1.

5 Крижанец, *Керамика из бунара*, 158–159, T.I: 4, sl. 2.

14. veka.⁶ Međutim, sličniji oblik ovoj kotorskoj zdeli (**kat. 2**) javlja se i u kasnijem periodu, poput poluloptaste gravirane zdele sa razvraćenim obodom nađenom u Zadru, koja se na osnovu ukrasa određuje kao proizvod romanjolskih radionica iz druge polovine 16. i početkom 17. veka.⁷

Treći tip iz grupe engobirane keramike sa prozirnom glazurom predstavljaju polukalotaste zdelice ravnih, neprofilisanih oboda i prstenastih dna prevučene engobom i prozirnom gleđu (**kat. 3–7**). One su tipični proizvodi venetskih radionica iz sredine i druge polovine 16. veka. U renesansnoj Crkvi San Gjobe/San Giobbe u Veneciji bile su u upotrebi sredinom 16. veka.⁸ Nađeni primerci ovakvih zdela iz Istre određeni su kao proizvodi iz Veneta ili Friulija s kraja 16. veka.⁹ Ove popularne posude korišćene u kuhinji i na trpezi, nađene su i na teritoriji grada Zadra.¹⁰ I na potonulom brodu kod hridi Gnalić, Hrvatska, koji je krenuo iz Venecije 1583. g. noseći robu za obnovu harema turskog sultana Murata III, među brojnim keramičkim posudama bilo je i sličnih posuda sa engobom i prozirnom glazurom.¹¹

Oblik polukalotaste zdelice sa blago razgrnutim obodom (**kat. 8**), prevučene engobom sa obe strane, iako ne često, javlja se među srednjovekovnom italijanskom keramikom (Bradara 2006, 25). Ovakav oblik zdela prevučenih žutom glazurom nalažen je na tlu Pijemonta (Monte Torino, Novalese, Trino Vercelesse) gde se datuju u 16. vek.¹²

Od *monohromne engobirane keramike* sačuvana je jedna zdela (**kat. 9**) koja je prevučena oker glazurom samo sa unutrašnje strane. Na unutrašnjoj strani, na dnu ovakvih zdela često se javljaju tri tačke bez glazure koje su ostavili trokraki podmetači (*trepiedi* ili *zampe di gallo*)¹³, koji su se stavljali između posuda da se ne bi slepile pri pečenju, što je slučaj i kod kotorske zdele. U Zadru, kao i u Sloveniji, Istri, Dalmaciji i

6 Gusar, *Kasnosrednjovekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 36, kat. 8; T. IV: 8.

7 Ista, 94–95, kat. 251, T. VII: 251.

8 Saccardo, *Ceramiche del XVI e XVII sec.*, fig. 23.

9 Bradara, *Kasnosrednjovekovna i renesansna keramika*, 34; Bradara, Krnjak, *Temporis signa*, 129, kat. br. 41.

10 Gusar, *Kasnosrednjovekovna i novovjekovna glazirana keramika*, kat. 66, 67.

11 Radić Rossi i dr, *The Gnalić Shipwreck*, 243–244, fig. 29.

12 Aimar i dr., *Comunis Montiscalerii*, 116, T. XXXI: 9.

13 Bradara, *Kasnosrednjovekovna i renesansna keramika*, 14–15, 62.

Crnoj Gori, nalažene su zdele sa oker glazurom, koje su na osnovu oblika datovane od 13. do 15. veka, kao venecijanski proizvodi.¹⁴ Međutim, polukalotaste zdelice nalažene u Veneciji, u Crkvi San Gjobe, datovane u drugu polovinu 16. veka, takođe su bile prevučene oker glazurom.¹⁵ Kotorski primerak po dimenzijama ne pripada grupi manjih zdela, a kako je od zdele sačuvano samo dno, oblik recipijenta, a i preciznije datovanje, ostaju nepouzdati. Tragovi tripoda vidljivi su i na pojedinim zdelama prekrivenim braon glazurom nađenim u bunaru Crkve Sv. Tripuna, a datovanih u 14. vek.¹⁶

Od **ukrašene engobirane keramike** u nasipu u prolazu uz južni zid Crkve Sv. Mihaila bilo je zdela sa *mrljastim* (maculata) i *mramorizovanim* (marmorizzata) ukrasom, čija proizvodnja nastaje krajem 16. i traje kroz čitav 17. vek.

Zdela (**kat. 10**) ukrašena oker kapima na braon glazuri pripada grupi keramike sa *mrljastom dekoracijom* (maculata). Ovaj ukras dobijao se kapljanjem boje ili pritiskanjem sundera na engobu. U Zadru je nađeno brojno trpezno posuđe ukrašeno na ovaj način,¹⁷ među kojim nema slične dekoracije u kombinaciji ovih boja. I na dnu ove kotorske zdele sa unutrašnje strane vidljivi su tragovi tripoda. Maculata keramika proizvodila se u Pizi tokom 17. veka, odakle se pre svega širila dalje u Toskanu, u Liguriju i Lacijo.¹⁸

Mramorizovanoj engobiranoj keramici, koja je ukrašavana tako da imitira mermer, otkrivenoj u nasipu uz južni zid Crkve Sv. Mihaila, pripada jedan tanjir (**kat. 11**). On je sa unutrašnje strane ukrašen u vidu vijugavih šara nijansama plave i bele boje, a sa spoljašnje strane prevučen je samo engobom, i to samo u gornjem delu. Šara u vidu mermera dobijala se mešanjem pigmenta (ili više njih) s engobom koji su se zatim nanosili uglavnom na unutrašnju površinu zdela i tanjira. Najčešće se upotrebljavala plava ali i zelena, ljubičasta i smeđa boja.¹⁹ Izgleda da je proizvodnja mramorizovane keramike započeta u Toskani, u distriktu Empoli, gde je u okviru arheološkog konteksta datovana

14 Gusar, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 49, kat. 65.

15 Saccardo, *Ceramiche del XVI e XVII sec.*, fig. 22c.

16 Крижанац, *Керамика из бунара*, 159, i.b. 976, 978.

17 Gusar, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 57–58, kat. 125–133.

18 Carta, *Ceramica rivestita*, 276.

19 Bradara, Krnjak, *Temporis signa*, 126, kat. br. 40.

od 1575. do 1625. godine. Osim u Toskani proizvodila se i u Lombardiji, Venetu i Emiliji-Romanji, ali je izgleda Piza bila glavni izvoznik i ove keramike.²⁰ Izvan Italije mramorizovana keramika preciznije je datovana u Holandiji (1575–1650) i Engleskoj (1620–1640).²¹

U Zadru je takođe bilo više nalaza ove vrste keramike, među kojima i kombinacije sa plavom bojom.²² Na ostrvu Sardiniji ova vrsta mramorizovane engobirane keramike, nalažena je u velikom broju. Primerci slični kotorskom određeni su kao tirenski ili pizanski proizvodi s kraja 16. i početka 17. veka.²³ U Barseloni nekoliko primeraka ove engobirane i slikane keramike datovano je u kasni 16. i rani 17. vek, dok većina potiče iz 17. do prvih decenija 18. veka. U Marseju datovani su u prvu polovinu 17. veka, a kao i primercima iz Španije određeno im je poreklo iz nekog od centara u dolini reke Arno na Apeninskom poluostrvu.²⁴

Grupi **zgrafito keramike** pripada samo jedna plića zdela ili tanjir (**kat. 12**) nađen u nasipu uz južni zid Crkve Sv. Mihaila. Ova tehnika, nastala na tlu Italije u 13. veku pod uticajem Srednjeg istoka i Vizantije, započinjala je potapanjem posuda u engobu, potom je sledilo urezivanje ukrasa zašiljenom ili tupom alatkom, ili njihovim kombinovanjem i zatim pečenje. Nakon toga predmet se oslikavao bojama na bazi metalnih oksida i još jednom pekao u peći. U periodu od poslednje četvrtine 15. do sredine 16. veka nastaje *renesansna gravirana keramika*, izrađivana u brojnim romanjolskim i mletačkim radionicama. Karakterisali su je novi i raznovrsniji oblici i šira paleta boja i ukrasa.²⁵

Od kotorske zgrafito zdele (**kat. 12**) sačuvao se samo deo oboda, tako da je centralna dekoracija ostala nepoznata. Na veoma sličan način ukrašen je i obod renesansnog tanjira iz Varaždina u Hrvatskoj, koji kao središnji motiv ima stilizovani portret muškarca i koji je određen kao tipični mletački proizvod iz sredine 15. veka. Ova

20 Beltrán de Heredia Bercero i Miró i Alaix, *The ceramics trade*, 15–16; Moore Valeri, *Marbleized pottery*, 10–25.

21 Moore Valeri, *La ceramica marmorizzata*, 188–189.

22 Gusar, *Kasnosrednjovekovna i novovjekovna glazirana keramika*, kat. 134.

23 Carta, *Ceramica rivestita*, 275, fig. 196:23, 25.

24 Beltrán de Heredia Bercero i Miró i Alaix, *The ceramics trade*, Pl. 4–6.

25 Bradara, *Kasnosrednjovekovna i renesansna keramika*, 21–22; Gusar 2010, 61–62, 72–73.

keramika dopremana je u veliki broj luka duž dalmatinske obale.²⁶ Tako su slično ukrašene posude nađene i u Zadru.²⁷ Na fragmentu najverovatnije tanjira koji je otkriven prilikom podvodnog rekognosciranja kod ostrva Bapca (Pašmanski zaliv, Hrvatska) ispod oboda teče urezani ukras izlomljene trake (*a meandro triangolare*) ispod kojeg su paralelne linije i pojas ispunjen rombovima i trouglovima. Ovakav način ukrašavanja karakterističan je za radioničke centre u Emiliji-Romanji, Venetu i Lombardiji tokom 15. i 16. veka.²⁸ Fragment zdele sa sličnom izlomljenom trakom nalazi se među zgrafito posudama nađenim na Kipru, koje su proizvodi Venecije ili severnoitalijanskih radionica s kraja 15. ili 16. veka.²⁹ Motivom dvostruke, prelomljene i isprepletene trake ukrašavana je i renesansna romanjolska majolika u prvoj polovini 16. veka.³⁰

Motiv prelomljenog meandra na kotorskom primerku jeste u vidu pletenice koja se provlači kroz njegov središnji deo i po tome se donekle razlikuje od svih pomenutih primeraka, sem možda kiparskog i varaždinskog, sa kojima pokazuje najveću sličnost.

Od trideset i jedne posude izrađene u tehnici **majolike**, nađenih u nasipu u prolazu uz južni zid Crkve Sv. Mihaila i u nasipu u uličici uz severni zid Crkve Sv. Ane, jedna zdela pripada *familiji cvetne gotike* (**kat. 13**), dve *postrenesansnoj keramici* (**kat. 14–15**), osamnaest zdela i tanjira grupi *beretina* (**kat. 16–32**) i jedanaest poznoj majolici od 18. do 20. (**kat. 33–43**) veka. Majolika je keramika prevučena neprozirnom beličastom sjajnom kalajnom gleđu preko koje se potom oslikavala dekoracija. Tehnika izrade ove veoma popularne vrste keramike preuzeta je sa Srednjeg istoka, a na tlu Italije proizvodi se od 13. veka.³¹

Na osnovu sačuvanog ukrasa na plićoj zdeli (**kat. 13**) iz nasipa uz južni zid Crkve Sv. Mihaila, teško je u potpunosti odrediti čitavu dekoraciju, ali je evidentno da je ona pripadala tipu posuda ukrašenih lepezastim plavim i narandžastim izdancima ispod oboda i niže

26 Čimin, *Glazirano stolno posuđe*, 117, T. 8:1.

27 Gusar, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 78, 80, kat. 189, kat. 192.

28 Gusar, Meštrović, *Kasnosrednjovjekovni i novovjekovni nalazi*, 387–388, 393, T. III, 9.

29 Wartburg, *Vestigia Leonis*, 530, fig. 10:3.

30 Bradara, *Kasnosrednjovjekovna i renesansna keramika*, 46.

31 Gusar, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 107.

vijugavim plavim i narandžastim linijama. Ovakve dekoracije najčešće su okruživale centralno postavljen motiv IHS trigram, za koje analogne primerke nalazimo među posudama izrađenim u romanjolskim radionicama tokom druge polovine 15. i početka 16. veka.³² Pored Zadra slično ukrašene posude nalažene su i u Istri³³ i u Starom Baru³⁴. Ove posude, prema Balardinijevoj klasifikaciji, pripadaju drugoj fazi strogog stila, tj. **familiji cvetne gotike**, kada se u dekoraciji kombinuju gotički i renesansni motivi. Nastaje u poslednjoj četvrtini 15. veka i traje do sredine 16. veka.³⁵ Među bokalima nađenim u nasipu uz južni zid Crkve Sv. Mihaila bilo je i onih koji su mogli imati sličnu dekoraciju.³⁶ I u Katedrali Sv. Tripuna u Kotoru bilo je više bokala koji su takođe pripadali porodici cvetne gotike,³⁷ ali nijedan nije bio oslikan na ovaj način.

Postrenesansnoj majolici u ovom nalazu pripadaju dve polukalotaste zdelice (**kat. 14, 15**) oslikane sa unutrašnje strane vodoravnim linijama. One imaju donekle paralele sa zdelicom nađenom u Pašmanskom zalivu kod ostrva Bapca, otkrivenom tokom podvodnog rekognosciranja. Ova zdelica, koja je ukrašena iznutra koncentričnim okernarandžastim, plavim i zelenim kružnicama, nije svrstana ni u jedan dekorativni stil italijanske majolike, mada joj je određeno moguće poreklo iz rimskih radionica ili srednje Italije s kraja 16. ili prve polovine 17. veka.³⁸ Zdelica sličnog oblika i ukrasa u gornjem delu, nađena je u iskopavanjima na Sardiniji, čija se izrada pripisuje radionicama u Montelupu. Dno ove zdelice sa unutrašnje strane oslikano je brdašcima (*a monticelli*), a izrada ovako ukrašenih zdela vezuje se za radionice u Toskani, ali i Laciju sredinom 16. veka.³⁹ Zdelica nađena u prolazu uz južni zid Crkve Sv. Mihaila (**kat. 14**) dekorisana je vodoravnim linijama narandžaste i plave boje, a zdelica nađena u nasipu u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane (**kat. 15**) oslikana je koncentričnim linijama zelenkaste i žute boje preko bele neprozirne glazure.

32 Isto, 131–133, kat. 418, 408.

33 Bradara, *Kasnosrednjovekovna i renesansna keramika*, 44–45.

34 Zagarčanin, *Stari Bar*, 48, kat. 78.

35 Gusar, *Kasnosrednjovekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 126.

36 Крижананц, *Италијански глеђосани керамички бокали*, Т. II: 5, 9, 10.

37 Križanac, *Majolički bokali*, u štampi.

38 Gusar, Meštrov, *Kasnosrednjovekovni i novovjekovni nalazi*, 383–385, T.V: 17.

39 Carta, *Ceramica rivestita*, 208, fig. 136:6.

Od posuda u ovom nalazu koje pripadaju **beretina majolici** (**kat. 16–32**), sve su, sem jedne koja potiče iz nasipa u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane (**kat. 31**), nađene u nasipu uz južni zid Crkve Sv. Mihaila. Ova vrsta keramike, nastala prvobitno u Faenci u drugoj četvrtini 16. veka, bila je prevučena ne beličastom već plavkastom glazurom, koja se dobijala dodavanjem oksida kobalta u kalajnu gleđ. U zavisnosti od količine dodatog kalaja, glazura je mogla imati raspon nijansi od svetlo do tamnoplave boje, a kod otvorenih formi nanosila se i na unutrašnju i na spoljašnju stranu posude. Unutrašnjost je oslikavana floralnim (cveće, lišće, voće,) ali i životinjskim, geometrijskim, arhitektonskim, ljudskim ili heraldičkim motivima. Kod beretina zdela i tanjira, osim unutrašnje oslikavane su i spoljašnje strane, motivom girlandi (*ghirlande alla porcelan*), košarastim ukrasom (*a canestro*), spiralama, talasastim linijama, rombovima (*losanga incrociata*), koji nisu bili manir određene radionice već vremena u kojem su nastajali. U ovom stilu najčešće su izrađivane zdele i zdelice, plitki i duboki tanjuri, ali i bokali i neke druge zatvorene forme.

Uticaji na razvoj ove vrste keramike dolaze takođe sa Orijenta, pre svega iz Persije, Anadolije i Kine. Opis izrade beretine majolike zabeležen je u delu *Tri knjige o umetnosti izrade posuda / Li tre libri dell'arte del vasaio*, koje je sredinom 16. veka napisao keramičar iz Kastelduranta/Castelduranta, Čiprijano Pikolpaso/Cipriano Picolpasso (1524–1579). Među opisima i crtežima drugih vrsta keramike iz italijanskih radionica u Urbinu, Kasteldurantu, Đenovi i Veneciji, traktat sadrži i crteže beretina majolike.⁴⁰

U početku se dekoracija na beretini oslikavala samo plavom bojom na sivkastoplavoj glazuri, da bi se potom uvela bela a kasnije i druge boje (zelena, okeržuta i narandžasta). Osim u Romanji, beretina doživljava procvat i u Veneciji, koja ju je pod nazivom *alla veneziana* ili *a façon de Venice* proslavila širom Evrope. Beretina se proizvodila i u drugim apeninskim regijama, poput Ligurije.⁴¹

Svi primerci beretine majolike nađeni u nasipu uz južni zid Crkve Svetog Mihaila oslikani su plavom i sporadično belom bojom na svetlije plavoj ili plavoj glazuri, mada se njihova dekoracija

40 Bradara, *Kasnosrednjovjekovna i renesansna keramika*, 11–15.

41 Milošević, Topić, *Talijanska keramika*, 2–7; Gusar, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 152–158.

i njihovo poreklo razlikuju. Zdelica nađena u Crkvi Sv. Ane (**kat. 31**) prevučena je samo sa obe strane sivkastoplavom glazurom, bez tragova ukrašavanja.

Prvu grupu čine četiri polukalotaste zdelice na prstenastoj stopi, ravnih oboda (**kat. 16–19**) oslikane floralnim motivima, tj. dvodelnim lišćem loze (*foglie di vite*) na glazuri svetlije plave boje. Možda ovoj grupi pripada i fragment posude (**kat. 20**), čiji je oblik teško sagledati i na kojem se ispod friza na obodu nazire plavo-beli list. Sve ove posude zapravo pripadaju podgrupi *posvetljene beretine* (*lumeggiatta*), čija je tehnika oslikavanjem jedne strane lista plavom, a druge belom bojom imala za cilj postizanje efekta posvetljavanja površine posude. Međuprostor je gusto oslikavan viticama sa manjim lišćem.

Posuda **kat. 20**, od koje je sačuvan samo fragment oboda oslikan uz rub talasastim linijama unutar bordure mogao bi pripadati grupi ligurijske beretine, koja je kao centralni motiv imala kineski skip-tar (*yu-i* ili *ruyi*), simbol sreće, koji se na ovom fragmentu nije sačuvao. Kombinacija *yu-i* motiva i traka rađena je pod uticajem porcelana iz Ming dinastije, koji se uvezio u Evropu u 16. veku.⁴²

Na tri zdelice iz nasipa uz južni zid Crkve Sv. Mihaila (**kat. 16, 17, 20**) sa spoljašnje strane sačuvani su delovi ukrasa oslikani tamnije plavom bojom, koji bi mogli biti delovi košarastog motiva. Kolorit glazure varira od svetlije do srednje plave. Ova vrsta beretine ukrašena dvodelnim lišćem karakteristična je za venecijanske radionice iz druge polovine 16. veka.⁴³ Slične zdelice nalažene su duž dalmatinske obale, u Dubrovniku, Zadru, Rovinju, Splitu, na Korčuli i u Starom Baru, koje su određene kao proizvodi mletačkih radionica.⁴⁴

Međutim, veoma slično, naturalistički predstavljeno lišće nalazimo na zdelicama nađenim u Barseloni i Granadi, koje se kao i ostala tamo otkrivena beretina, pripisuju ligurijskim radionicama iz

42 Beltrán de Heredia Bercero, Miró i Alaix, *The ceramics trade*, 39, fig. 33:4.

43 Saccardo, Camuffo, Gobbo, *La maiolica a smalto berettino*, 79.

44 Milošević, Topić, *Talijanska keramika*, 10–11, slike 3: c, d; Gusar, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, kat. 518–522; Saccardo, *Ceramica die secoli XIV–XVII*, 208, fig. 1/6, fig. 3/28–34; Bradara, Saccardo, *Keramički nalazi iz Rovinja*, kat. 206; Zglav Martinac, *Ulomak do ulomka*, kat. 334, 336; Bradara, *Kasnosrednjovjekovna i renesansna keramika*, 138, fig. 48; Zagarčanin, *Stari Bar*, 125, 154.

prve polovine 17. veka.⁴⁵ Zapisi u pomenutom Pikolpasovom delu iz 1548. godine da su radionice u Veneciji i Đenovi izrađivale baš ovaj tip beretine, govori u prilog da su ovakve zdelice spadale i u osnovni ligurijski proizvod. Tamošnji umetnici koristili su sfumato tehniku da bi se postigao što realističniji utisak oslikanog lišća.⁴⁶

Veću grupu u okviru beretina majolike nađene u nasipu uz južni zid Crkve Sv. Mihaila čini i sedam tanjira (**kat. 22–27a**) koji sa unutrašnje strane na dnu imaju oslikan stilizovan centralni ligurijski cvet. Ovoj grupi najverovatnije pripadaju i tanjir (**kat. 21**), na kojem nije sačuvana centralna rozeta, ali bordure oko oboda i floralni ornamenti upućuju na ovu vrstu ligurijske beretine. Spoljašnje strane tanjira takođe su bile ukrašene, i to najverovatnije košarastim ornamentima, a pojedini i talasastim linijama (**kat. 22, 27a**), mada je ova dekoracija na svim primercima sačuvana samo u tragovima. Tanjiri iz ove grupe beretine prekriveni su svetlije plavom glazurom, a ukras je oslikan tamnije plavom bojom.

Motiv centralnog cveta ili rozete oslikan na dnu posuda sa unutrašnje strane karakterističan je za ligurijsku beretinu druge polovine 16. veka. Na tlu severne italijanske pokrajine Ligurije, beretina se izrađivala u tri veća centra: Đenovi, Savoni i Albisoli.⁴⁷ Delovi posuda sa veoma sličnom dekoracijom nalaženi su u Alhambri, tvrđavi mavarskih vladara u španskom gradu Granadi, gde je još u okviru arapskog grada postojala kolonija iz Đenove, koja je svoju ekspanziju doživela nakon katoličke rekonkviste 1492. godine.⁴⁸ U Sevilji su takođe bili prisutni ligurijski trgovci i umetnici. Na tlu Španije nalaza ovakve ligurijske beretine bilo je i u Sevilji, kao i u Barseloni i na Balearima. Ovako ukrašene posude nalažene su i na teritoriji Engleske, a sve se pripisuju nekom od proizvodnih centara na tlu Ligurije.⁴⁹

Ligurijski cvet na tanjirina iz Kotora sastoji se od rozete, koju čine dve koncentrične kružnice načinjene od tačkica i stilizovanih

45 Beltrán de Heredia Bercero, Nnúria Miró i Alaix, *The ceramics trade*, Pl. 28:2; Carta, *Commercianti e artigiani genovesi*, fig. 6.

46 Beltrán de Heredia Bercero, Nnúria Miró i Alaix, *The ceramics trade*, 35.

47 Carta, *Un gruppo di maioliche liguri*, 131; Carta, *Commercianti e artigiani genovesi*, 22, fig. 2.

48 Carta, *Commercianti e artigiani genovesi*, fig. 1.

49 Carta, *Un gruppo di maioliche liguri*, 129–130; Capelli, Carta, Cabella, *Produzioni locali*, 61–62.

latica u vidu poluspirala koje ih okružuju. Rozete mogu biti manje ili veće, kao i latice. Veoma krupne latice oslikane su na tanjiru **kat. 27a**, a izgleda da ih na tanjirima **kat 23 i 27** nije ni bilo. Na ove dve posude rozete su male, a okružene su granama sa lišćem, gusto postavljenim, koje su, sudeći po sačuvanim fragmentima recipijenta i oboda tanjira **kat 27**, ispunjavali čitavu unutrašnju površinu. Na tanjiru **kat. 26**, rozeta sa laticama bila je oivičena sa dve koncentrične tanje linije. Ukas floralnih ornamenata u vidu grana sa lišćem, javljaju se na tanjirima sa centralnom rozetom koji pripadaju ligurijskoj beretini.

Tanjir **kat. 25** ukrašen je ispod oboda bordurom sa veoma jednostavnim motivom u vidu kratkih kosih poteza četkicom, što je takođe karakteristika ligurijske beretine. Sličnim motivom kosih crtica, ali nešto tanjih, ukrašen je i pojas ispod ivice oboda, uokviren sa po dve paralelne linije na tanjiru **kat. 28**. Od ovog tanjira sačuvan je samo fragment oboda i gornjeg dela recipijenta, tako da je neizvesno da li je i on sadržavao ligurijski cvet, ali je donji deo sačuvanog fragmenta ukrašen potezima koji bi mogli biti stilizovane latice ili listovi koji uokviruju rozetu, a koji su vidljivi na tanjirima **kat. 22–27**. Spoljašnja strana tanjira (**kat. 28**) ukrašena je sa više paralelnih tanjih linija, izvedenih nešto tamnije plavom nijansom od boje gleđi.

Na veoma sličan način, kao na tanjiru **kat. 25**, oslikan je obod tanjira nađen u Granadi, koji je određen kao lokalni proizvod, tj. kao imitacija ligurijske beretine iz 16. veka.⁵⁰ U Barseloni su nađeni delovi zdela ukrašeni motivom *alla francese*, *spiga (uvo)* motivom, tj. kratkim savijenim linijama, koji takođe podsećaju na ukas na kotorskom primerku. Međutim, oni se datuju dosta kasnije, u period od 1714. do 1716. godine.⁵¹ Iz Nikozije na Kipru potiče takođe jedan tanjir sa bordurom ispod oboda ukrašenom na ovaj način, a određen je kao proizvod ligurijskih radionica s kraja 16. i početka 17. veka.⁵²

Analogije za polukalotastu zdelicu ukrašenu geometrijskim motivom u vidu vertikalnih linija oslikanih naizmenično tamnijom i svetlijom plavom bojom (**kat. 29**), kakav se pominje i u Pikolpaso-vom delu, nalazimo među beretinom izrađivanom u Veneciji tokom

50 Capelli, Carta, Cabella, *Produzioni locali*, fig. 1.

51 Beltrán de Heredia Bercero, Miró i Alaix, *The ceramics trade*, 49–51, plate 44, figs. 1, photo 6.

52 François, *Fragmente der Geschichte*, Abb. 5:D 24.

druge polovine 16. i početkom 17. veka.⁵³ Dno sa unutrašnje strane bilo je ukrašeno koncentričnim kružnicama svetlije plave boje.

Tanjir **kat. 30** ukrašen je verovatno arhitektonskim ornamentom, koji nije u potpunosti sagledljiv jer je od njega sačuvan samo gornji deo. Ivica oboda ovog tanjira ukrašena je tanjim pojasom svetloplave glazure. Ispod na tamnije plavoj gleđi oslikan je možda vodopad istom svetloplavom bojom kao i ivica oboda, uokviren tamnoplavim debljim linijama, a ispunjen horizontalnim plavim i vertikalnim belim linijama. Spoljašnja strana, prevučena svetlije plavom glazurom, bila je ukrašena košarastim motivom izvedenim tamnije plavom bojom. Jedan, dobro očuvan beretina tanjir sa predstavom pejzaža nađen je na potonulom brodu kod Gnalića, koji je krajem 16. veka krenuo iz Venecije ka Turskoj. Tanjir ima sivu glazuru, a oslikan je belom, svetlijom i tamnijom plavom bojom. Izrađen je u mletačkim radionicama u periodu od sredine 16. veka pa do 1634. godine.⁵⁴

Od posude **kat. 32** sačuvan je samo deo dna koji je ukrašen neprepoznatljivim, moguće takođe stilizovanim floralnim plavim ornamentima na plavkastoj osnovi, na osnovu čega se mogao uvrstiti u grupu beretina majolike, ali ne sa sigurnošću u neki od ligurijskih centara.

Grupi **majolike od 18. do 20. veka** pipada jedanaest plićih i dubljih tanjira (**kat. 33–43**) prevučenih sa obe strane belom neprozirnom glazurom a nađenih u nasipu u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane. Na samo tri primerka sačuvani su delovi dekoracije. Tanjir (**kat. 33**) je ispod oboda bio ukrašen linijom plave boje, a na tanjirima (**kat. 34, 35**) od centralnih motiva sačuvani su samo tragovi, verovatno predstave voća, zelenkaste boje. Dva predmeta (**kat. 40, 41**) imaju nešto drugačiju formu, kosih ravnih zidova i možda su služili kao zdele za posluživanje hrane. Svi ovi tanjiri pripadaju poznom vremenu, kada je primetna vidna dekadencija i opadanje kvaliteta, i kada proizvodnja majolike polako zamire, iako su je najznačajniji italijanski centri, poput Faenze i Kastelija, proizvodili sve do 20. veka.⁵⁵

Kamenini pripadaju četiri tanjira nađena u nasipu u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane (**kat. 44–47**). Ova vrsta masovno izrađivane

53 Saccardo, Camuffo, Gobbo, *La maiolica a smalto berettino*, fig. 7:9, 11.

54 Gusar, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 157, kat. 528.

55 Isto, 183, 184.

keramike pojavljuje se oko sredine 18. veka u grofoviji Stafordšir (Staffordshire) u Engleskoj, gde je postojala jaka keramičarska tradicija. Danas je to grad Stuok na reci Trent (Stoke-on-Trent), koji se nalazi na pola puta između Mančestera i Birmingema. U procesu dobijanja kamenine, u belu glinu se dodavao kvarcni pesak čime se povećavala plastičnost. Svetla površina posuda bila je pogodna za ukrašavanje, nakon čega se nanosila bezbojna glazura i predmet se još jednom pekao. Dekorativni motivi preuzimani su sa kineskog i japanskog porcelana, ali predstavljeni na evropski način. Iako se na tlu Evrope u to vreme već izrađuje stono posuđe od porcelana, zbog jeftinije proizvodnje servisi od kamenine bili su omiljeniji a i pristupačniji većem broju ljudi i preko londonske luke izvoženi su dalje na evropsko tržište.⁵⁶

Od četiri nađena fragmenta tanjira od kamenine iz Kotora, tri pripadaju gornjim delovima recipijenata, oboda (**kat. 44**) ili neposredno ispod njega (**kat. 46, 47**), dok je od četvrtog tanjira sačuvan deo dna (**kat. 45**). Slični floralni ornamenti, cvetovi i lišće na kotorskom tanjiru **kat. 44** veoma sličie onom nađenom u Zadru.⁵⁷ Razlikuju se u tome što je kotorski primerak ukrašen plavom, a zadarski braon bojom. Na ovom zadarskom fragmentu ispod obodne bordure nalazi se pojas ukrašen vertikalnim, uskim i gustim linijama, koji se uočava i na kotorskom tanjiru ukrašenom braon (**kat. 47**), ali i na kotorskom tanjiru čiji je ornament urađen u plavoj boji (**kat. 46**). Zadarski primerak ima oznaku koja upućuje na radionice kamenine iz Stafordšira sredinom 19. veka. Međutim, u Starom Baru nađen je fragment ukrašen na identičan način, koji potiče iz sloja datovanog u pozni 19. vek.⁵⁸ Kako se na ova tri tanjira iz Kotora nisu sačuvale oznake manufaktura, postoji mogućnost da je, recimo, tanjir (**kat. 44**) izrađen u jednoj drugoj fabrici na tlu Velike Britanije. U Škotskoj, u tadašnjoj luci Bo'ness (Borrowstounness), severno od Edinburga, u jednom od najznačajnijih centara kamenine na ostrvu, keramičari su donekle sličnim predstavama cvetova ukrašavali tanjire tokom 18. i 19. veka.⁵⁹

Četvrti tanjir na čijem dnu se nalazi pejzaž sa predstavom zamka okruženog drvećem (**kat. 45**), paralelu bi mogao da ima u

⁵⁶ Isto, 210–212.

⁵⁷ Isto, kat. 684.

⁵⁸ Isto, 212.

⁵⁹ <https://bonesspottery.co.uk/index.html>

jednom drugom fragmentu, takođe nađenom u Zadru.⁶⁰ Na zadarskom primerku sačuvan je samo mali deo arhitekture, tako da se ne može upoređivati sa kotorskim, ali sličnost postoji u prikazu drveća, kao i na kartuši na spoljašnjoj strani dna, mada je natpis unutar različit. Na kotorskom tanjiru naziru se slova: *Dacc* ili nesto slično.

Od **porcelanske** platke šoljice za kafu ili čaj (**kat. 48**), verovatno bez drške, nađene u nasipu u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane, sačuvana je jedna čitava strana od oboda do dna, ali bez oznake manufakture. Sa unutrašnje strane, trbuh je ukrašen sa jednim šemati-zovanim višelatičnim cvetom sa dva horizontalno postavljena lista, okrenut nadole, izveden svetlobraon bojom, dok je ispuna latica oslikana zagasito crvenom. Istom crvenom bojom oslikana je i petljasta linija koja ide neposredno ispod oboda. Donekle slične predstave javljaju se na pojedinim porcelanskim zdelicama ili šoljicama koje potiču iz kineskih manufaktura, a koje su nađene u Budimu u Mađarskoj, u slojevima koji pripadaju osmanskoj vlasti nad gradom (1526–1699). Na jednoj fragmentovanoj zdelici nađenoj u srednjovekovnoj kraljevskoj palati u Budimu na dnu je plavom bojom oslikan cvet lotosa,⁶¹ koji prilično sliči cvetu na kotorskom primerku. Na jednoj drugoj zdelici sličan cvet oslikan je crvenom bojom, mada su ostali floralni ornamenti izvedeni u plavoj boji.⁶² Na pojedinim zdelicama ispod oboda sa spoljašnje strane oslikane su talasaste linije sa lišćem,⁶³ koje su mogle biti uzor za petljastu liniju na kotorskom primerku. Zdelice nađene u Budimu načinjene u stilu plavo-belog porcelana potiču iz čuvenog centra Jingdezhen-a, a pripadaju Vanli/Wanli periodu (1573–1620).⁶⁴ Iz perioda cara Kangsija/Kangxi (1654–1722), koji je bio četvrti vladar mandžurske dinastije Čing/Qing, u dekoraciji šoljica javljaju se slični cvetovi, ali takođe u plavoj boji.⁶⁵

Međutim, takođe u Kotoru, na trgu na kojem se nalazi Katedrala Sv. Tripuna, u sondi ispred južnog zvonika, 1988. godine otkrivena je još jedna šoljica od porcelana, čiji su floralni ukras, kao i oznaka

60 Gusar 2010, kat. 685.

61 Komori, *The topographical distribution*, 8, fig. 4:2.

62 Komori, *Comparative study*, fig. 13, 14.

63 Isto, fig. 7, 8.

64 Isto, 39, 42–43.

65 <https://www.etsy.com/de-en/listing/1463706104/chinese-porcelain-cup-18th-century>

manufakture u vidu sidra, takođe oslikani crvenom bojom (**kat. 48a**).⁶⁶ Ovakvom oznakom obeležavani su predmeti u manufakturi mekog porcelana koju je Đeminjano Koci/Geminiano Cozzi osnovao u Veneciji 1765. godine. Ovaj biznismen i bankar poreklom iz Modene (Emilia-Romanja) osnovao je drugu fabriku mekog porcelana u Veneciji, nakon što je prva Natanijela Fridriha Hevajkea/Nathaniel Friedrich Heweicke, koja je proizvodila saksonski porcelan (1761–1763), otišla pod stečaj. Iako je Koci takođe učestvovao u formiranju ove fabrike, on je nakon njenog zatvaranja osnovao sopstvenu u Kale dela Due Korti/ Calle delle Due Corti u kvartu Kanaređo/Cannaregio na istoimenom kanalu. Kvalitetna glina – kaolin za njegov porcelan uzimana je iz okoline Vičence (Veneto), a mlela se u provinciji Trevizo. Proizvodi Kocijeve fabrike, koji su bili dobrog kvaliteta, oslikani od strane vrsnih majstora, sa modernim i novim dekorativnim elementima, bili su odraz finoće i elegancije i kao takvi veoma brzo su stekli internacionalnu slavu. U dekoraciji porcelana korišćeni su indijansko i nemačko cveće, kineski, japanski (*imari*) heraldički i geometrijski motivi.⁶⁷

Među Kocijevim servisima za kafu ili čaj, oslikanim geometrijskim motivima, na dnu unutrašnje strane tacnica nalaze se cvetići oslikani crvenom bojom⁶⁸ koji veoma podsećaju na one na kotorskom primerku nađenom u sondi ispred južnog zvonika Katedrale, koji na dnu sa spoljašnje strane ima oznaku ove fabrike u vidu sidra (**kat. 48a**).

U dekoraciji pojedinih servisa iz Kocijeve manufakture u *imari* stilu javljaju se cvetovi, možda lotosa, koji veoma podsećaju na cvet na kotorskoj šoljici **kat. 48**. Oni su oslikani braonkastonarandžastom i crvenom bojom. Na pojedinim šoljicama nalaze se i slične trake ispod oboda. Naziv *imari* dolazi od luke grada Arita na ostrvu Kjušu (Kyushu) u Japanu. U početku *imari* je u Evropi označavao sve vrste dekora u plavoj i crvenoj boji, a kasnije su gotovo sve evropske manufakture imitirale ovaj stil.⁶⁹

66 Тодоровић, Крижанац 1991–1992, Т.IX:1.

67 <https://www.geminianocozzi1765.it/en/>

68 <https://bestveniceguides.it/de/2018/01/01/giovanni-vezzi-die-dritte-porzellanmanufaktur-europas-i>

69 <https://bestveniceguides.it/de/2018/01/01/giovanni-vezzi-die-dritte-porzellanmanufaktur-europas-i>

Lula

Nakon otkrića Amerike 1492. godine, u Evropu su stigle prve biljke duvana, gde su u početku bile rasprostranjene kao ukrasno i lekovito bilje. Na Iberijskom poluostrvu, u okolini Lisabona, već su 1560. godine zasađene prve plantaže duvana, odakle se on širio dalje u Englesku, a zatim i u Holandiju i Francusku, a u prvoj polovini 17. veka stiže i do zemalja nemačkog govornog područja. Početkom 17. veka "duvan za piće", pušen u glinenim lulama, postao je pomodna droga, čijoj brznoj i širokoj rasprostranjenosti pogodio je Tridesetogodišnji rat (1618–1648) na tlu Evrope. Prvobitne lule, kao masovne proizvode u Evropi izrađivale su holandske radionice.⁷⁰

Od kasnog 18. veka asortiman duvanskih lula znatno se menja. Holandske glinene lule sa dugom drškom nisu više bile u modi i njih zamenjuju lule od morske pene i porcelana, čiji su se glavni proizvodni centri nalazili na tlu Nemačke. Porcelanske lule su na donjem delu imale usadnik, koji se umetao u sa jedne strane kamišluk u obliku slova Y, načinjen takođe od porcelana. Drugi otvor bio je namenjen za drveni, kraći kamiš. Ove lule pušile su se njihovim oslanjanjem na posebne stočice, koji su bili predviđeni i za držanje pribora za čišćenje lula i paljenje duvana. Porcelanske lule ulaze u masovnu upotrebu nakon 1800. godine, a centri njihove proizvodnje nalaze se na području srednje Nemačke.⁷¹

U nasipu u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane nađen je jedan fragmentovan recipijent lule od porcelana (**kat. 49**), kojem je odlomljen usadnik, a Y kamišluk i drveni kamiš nedostaju. Na donjem delu recipijenta sačuvan je pojas braon i oker boje, koji je ili deo neke predstave, koje su često krasile ovu vrstu lula, ili samo dekorativni premaz.

Zaključak

Svi predmeti u ovom nalazu potiču iz nasipa koji su se formirali uz dve srednjovekovne crkve u Kotoru. Kod Crkve Sv. Mihaila on se nalazio u prolazu uz južni zid crkve, a kod Crkve Sv. Ane u uličici koja se pružala uz njen severni zid.

Nakon izgradnje jednobrodne romano-gotičke Crkve Sv. Mihaila, sagrađene krajem 13. ili u prvoj polovini 14. veka, uz njen južni zid

⁷⁰ Крижанац, *Ars fumandi*, 17–19.

⁷¹ Heege, *Tabak und Tabakpfeifen*, 378.

pružala se ulica koja je vodila do dve kuće u posedu trgovca Mihe Spice. Od sačuvanih grobnica otkrivenih u ovoj ulici, poslednja je izgrađena 1426. godine, i taj datum predstavlja terminus post quem za formiranje nasipa u ovoj ulici, koji je tu ostao do restauratorskih radova sprovedenih nakon zemljotresa 1979. godine. Pomenute kuće su nakon nekog jačeg zemljotresa koji su pogađali Kotor tokom 16. i 17. veka, srušene, tako da su njihova prizemlja počela da služe za odlaganje šuta sa drugih okolnih srušenih građevina.⁷² Nasip je sukcesivno nastajao, čemu svedoče i nađeni raznovrsni predmeti, doneti tu sa ostacima srušenih zdanja. Predmeti od stakla, keramike (zgrafito i majolički bokali), kao i novac nađeni u ovom nasipu već su publikovani.⁷³ Od preostalih zdeli i tanjira, najraniji primerici potiču s kraja 14, a najpozniji iz 17. veka (**kat. br. 1, 2, 4 –7, 9–14, 16–30, 32**) koji su izrađivani u italijanskim radionicama, pre svega onih u Veneciji, Liguriji i Romanji, a uvoženi su u Kotor u vreme kada je grad u Boki bio pod upravom Mletačke Republike (1420–1797).

Romanička Crkva Sv. Ane, sagrađena krajem 12. ili u prvoj polovini 13. veka, podignuta je u glavnoj kotorskoj ulici, koja je od Katedrale Sv. Tripuna vodila do Crkve Sv. Marije na Rijeci. Kada su 1986. godine, nakon razornog zemljotresa, započeta arhitektonska i arheološka istraživanja na crkvi, istražen je i nasip u uličici – *kaniželi* sa severne strane crkve ka kući broj 489. On je u tom trenutku dosežao visinu do krovnog venca severne kapele crkve. U njemu su osim novca i staklenih posuda,⁷⁴ nađeni i predmeti od keramike, od kojih su pojedini već publikovani.⁷⁵ Preostali tanjiri od majolike (**kat. 33–43**) i kamenine (**kat. 44–47**), kao i porcelanska šoljica (**kat. 48**) i porculanska lula (**kat. 49**), koji potiču iz ovog nasipa a koji su predmet ovog rada, izrađeni su na tlu Apeninskog poluostrva, u Engleskoj i Nemačkoj u periodu od 18. do 20. veka. Većina, a možda i svi ovi predmeti dopremani su u Kotor u vreme austrijske uprave nad gradom, od kojih prva započinje nakon pada Mletačke Republike, mirom u Kampoformiju/Campoformiju 1797. g. i traje do 1805. godine do mira u Požunu, kada se Austrija morala

72 Чубровић, Црква Св. Михаила, 3–4: Мартиновић, Градитељска дјелатност, 46.

73 Крижанас, Зграфито зделе; Križanac, *Ceramica graffita*; Križanac, *Nalazi novca*; Крижанас, Италијански глеђосани керамички бокали.

74 Križanac, *Налази новца*.

75 Križanac, *Мајолички бокали*, u štampi.

odreći Dalmacije i Boke u korist Francuza, tj. Napoleona. Bečkim kongresom 1815. godine Boka Kotorska ponovo je u okvirima Austrije, gde će ostati do 1918. godine. Dalmacija, u čijem sastavu je bila i Boka Kotorska, tretirana je kao posebna austrijska pokrajina koja se od 1817. g. naziva Kraljevina Dalmacija, gde je zvaničan jezik bio italijanski i bila je direktno odgovorna Beču.⁷⁶

Jedan zapis na drvenoj pločici kao i dva austrijska novčića nađena na prostoru Crkve Sv. Ane svedoče o ovom periodu. Pločica, na kojoj je mastilom, latinskim pismom zapisano da su jula meseca 1853. godine na Crkvi Sv. Ane izvedeni temeljiti radovi od strane austrijskih vlasti, otkrivena je između dva tanka zida, koji su sa spoljašnje i unutrašnje strane zatvorili prozor u istočnom traveju crkve.⁷⁷ Postojala je mogućnost da se nakon ovih radova formirao pomenuti nasip uz severni zid crkve. Međutim, između dve kamene ploče, kojima je bila popločana uličica sa severne strane Crkve Sv. Ane otkrivena su dva novčića, u vrednosti od dva ugarska filera izrađeni pola veka kasnije, za vreme vladavine Franca Jozefa I (1830–1916), austrijskog cara i ugarsko-hrvatskog i češkog kralja (1848–1916). Kako su oni kovani 1908. godine u kovnici u Kremnitzu, odnosno Kremnici u današnjoj Slovačkoj (Križanac 2017, 63, kat. br. 43, 44), terminus post quem za formiranje nasipa bila bi ova godina, tj. početak 20. veka. Međutim, nađeni predmeti koji potiču iz nasipa prethode ovom vremenu. Oni zasigurno ne potiče samo od građevina srušenih tokom 18–19. veka, jer je u nasipu bilo i keramičkih zdela (**kat. 3, 8, 15, 31**) izrađenih u italijanskim centrima tokom 16–17. veka. I među novcem, otkrivenim u ovom nasipu, jedan broj kovan je takođe u periodu 16–17. veka: kotorski folari, venecijanski bagatino, venecijanski denar i gazete kovane za mletačke kolonije (Križanac 2017, kat. br. 14, 18, 24, 25, 27, 28, 31, 37). Tako će ostati nejasno odakle je sve šut, koji je zatrpao ovu uličicu, dopreman. Preostaje mogućnost da se nasip formirao samo na jednom delu uličice, a da je deo gde su nađeni austrijski novčići koji su tu ostavljeni početkom 20. veka, bio raščišćen.

Od ukupno 48 izdvojenih zdela i tanjira nađenih u periodu od 1986. do 1989. godine u nasipima uz crkve Sv. Mihaila i Sv. Ane u Kotoru, većina je fragmentarno sačuvana, zbog čega su njihove rekonstrukcije

76 Ivković, *Ustroj uprave u Boki Kotorskoj*, 187–194.

77 Čubrović, *Novi nalazi na crkvi Sv. Ane*, 110.

bile teško izvodljive. U cilju približnog određenja oblika ovih posuda, iskorišćena je tipologija urađena za nalaze iz Istre.⁷⁸ Međutim, u ovoj tipologiji mogle su da se nađu analogije i za celovitije sačuvane kotorske posude. Među posudama iz ova dva nasipa datovanim do 17. veka preovlađuju zdele, dok su među poznijim to tanjiri.

Ovo trpezno i kuhinjsko posuđe najvećim delom potiče iz italijanskih keramičkih centara. Venecija sa svojom dugom keramičkom tradicijom i u Kotoru je, kao uostalom i duž cele Dalmacije, bila glavni izvoznik keramičkih predmeta. Iz mletačkih radionica u ovom nalazu potiče najverovatnije neukrašeno engobirano trpezno posuđe, zgrafito tanjir, majolika, a moguće i jedan deo beretine, kao i porcelanska šoljica. Međutim, na osnovu analogija, utvrđeno je da je jedan deo ovih keramičkih predmeta importovan u Kotor sa teritorije Ligurije. Republika Đenova (Serenissima Repubblica di Genova) bila je aristokratska republika u današnjoj Italiji, koja je trajala od 10. veka do 1797. godine, kada postaje Ligurska republika. Bila je trgovačko-pomorska i kolonijalna sila, jedna od četiri najpoznatije pomorske republike u Italiji. Đenovski trgovci najveći profit ostvarivali su trgovinom žitom i robovima, mada je keramika bila jedan od važnih artikala. Đenova je imala veoma jaku ulogu i u ekonomskom napretku južnog dela Iberijskog poluostrva gde su Đenovljani osnivali svoje kolonije (Sevilja, Granada, Valensija).⁷⁹ Tako su i tu uvezeni ligurijski keramički proizvodi brojni, među kojima iz grupe beretina majolike nalazimo analogije kotorskim primercima. Interesantno je da su nalazi beretina keramike brojni na dalmatinskoj obali, ali oni potiču isključivo iz venecijanskih radionica.

Među nalazima engobiranih zdela bez ili sa bezbojnom glazurom najzastupljenije su kalotaste zdelice (**kat. 3–7**) u kojima se služilo piće, razni umaci i začini.⁸⁰ Engobirana keramika prevučena prozirnom glazurom od početka 16. veka, zbog jednostavnosti, brzine izrade i niskih cena, masovno se proizvodila u Venetu, Emiliji-Romanji i Lombardiji.⁸¹ One su takođe veoma često korišćene i u manastirima.⁸² Ovaj oblik zdelica zadržao se i u kasnijim periodima i nalazimo ga

78 Bradara, *Kasnosrednjovjekovna i renesansna keramika*, 58–59, T. II, III.

79 Garcí'a Porras, Fa' bregas Garcí'a, *Genoese trade*, 35–36.

80 Bradara, *Kasnosrednjovjekovna i renesansna keramika*, 19.

81 Isto, 33–35.

82 Saccardo, *Ceramiche del XVI e XVII secolo*, 189.

među beretina majolikom ukrašenom dvodelnim lišćem (**kat. 16–19**).

Italijanska majolika kao kvalitetnija keramika, koja je pokušavala da imitira predmete od porcelana koji su do početka 18. veka isključivo uvoženi iz Kine, bila je veoma popularna širom Evrope, što je potvrđeno i u Kotoru. Veći broj nađenih tanjira izrađenih u tehnici beretina majolike, ukrašenih ligurijskim cvetom (**kat. 22–27**) ili izrađeni u stilu pozne majolike (**kat. 33 –39, 43**), zbog sličnosti, mogli su biti delovi istih servisa.

Kamenina, kao jeftinije i pristupačnije trpezno posuđe u odnosu na ono od porcelana, nije nađeno u većem broju u Kotoru (**kat. 44–47**), kao ni predmeti od porcelana (**kat. 48**). U Evropi kineski porcelan bio je veoma cenjen i tražen, i do osnivanje prve evropske fabrike tvrdog porcelana u Beču 1708. godine, bilo je više pokušaja dobijanja formule za njegovu izradu. Nakon toga otvaraju se i druge evropske manufakture, ali je on i dalje bio privilegija materijalno bogatijih slojeva društva.

U Kotoru su, osim porcelanskih lula (**kat. 49**) koje su karakteristika zapadnog sveta, nalažene i keramičke lule orijentalnog tipa. U Katedrali Sv. Tripuna, nađene su osmanske lule izrađivane od gline koje su se, za razliku od evropskih, pušile na dugačkom drvenom čibuku oslanjanom na zemlju.⁸³

83 Крижанац, *Европски и турски увоз*, 74–75, kat. 43.

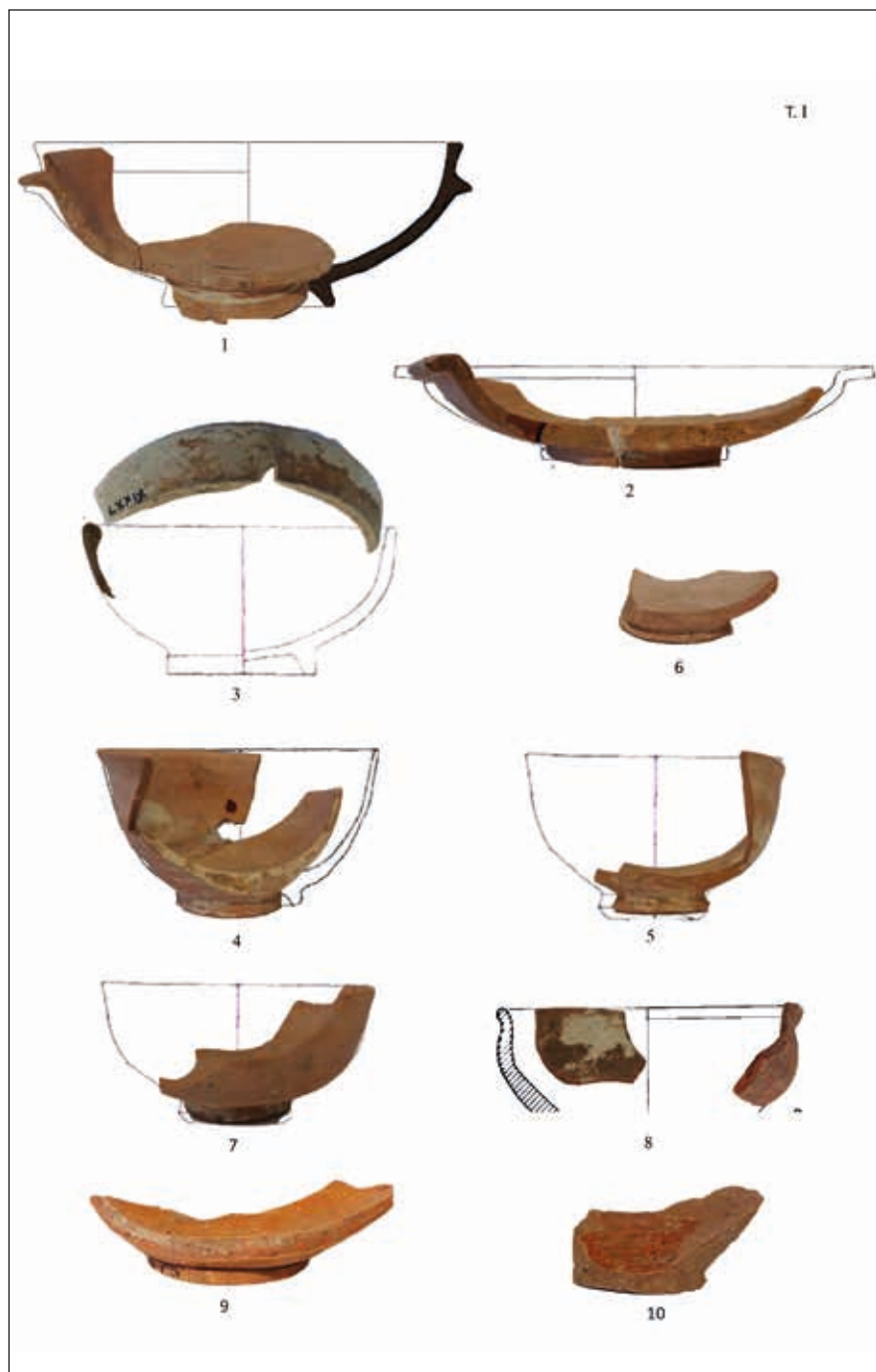

TABLA I**1. Zdela (i.b. LVI)**

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila
(1988–89)

Neukrašena engobirana keramika,
Venecija 14–15. vek

Ro=20 cm, Rd=7 cm, H=6.5 cm

Crvena glina

Dublja, polukalatasta zdela na prstenastoj šupljjoj stopi, sa ravnim obodom. Ispod oboda je naglašeno tanko rebro. Tragovi engobe i na unutrašnjoj i na spoljašnjoj strani.

2. Zdela (i.b. LVII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila
(1988–89)

Neukrašena engobirana keramika,
Venecija 14. vek?

Crvena glina

Ro=20 cm, Rd=7 cm, H=3.5 cm

Plića, polukalatasta zdela na prstenastoj šupljjoj stopi, sa razgrnutim obodom. I spoljašnja i unutrašnja strana u potpunosti su bile prevučene engobom.

3. Zdela (i.b. LXXIX)

Nasip u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane
(1986)

Neukrašena engobirana keramika,
Venecija 16. vek

Ro=19 cm

Crvena glina

Gornji deo dublje, polukalataste zdele sa ravnim obodom. Tragovi engobe i bezbojne glazure i na unutrašnjoj i na spoljašnjoj strani.

4. Zdela (i.b. LX)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila
(1988–89)

Neukrašena engobirana keramika,
Venecija 16. vek

Ro=14 cm, Rd=4.5 cm, H=6.5 cm

Crvena glina

Manja, polukalatasta zdela na prstenastoj šupljjoj stopi, sa ravnim obodom. Tragovi engobe i na unutrašnjoj i na spoljašnjoj strani, a tragovi bezbojne glazure na spoljašnjoj strani.

5. Zdela (i.b. LIX)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila
(1988–89)

Neukrašena engobirana keramika,

Venecija 16. vek

Ro=14 cm, Rd=4.5 cm, H=6.5 cm

Crvena glina

Manja, polukalatasta zdela na prstenastoj šupljjoj stopi, sa blago razgrnutim obodom. Tragovi engobe i na unutrašnjoj i na spoljašnjoj strani, a tragovi bezbojne glazure na spoljašnjoj strani.

6. Zdela (i.b. LXII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila
(1988–89)

Neukrašena engobirana keramika,
Venecija 16. vek

Rd=4.6 cm

Crvena glina

Donji deo verovatno manje polukalataste zdele na prstenastoj punoj stopi. Tragovi engobe i na unutrašnjoj i na spoljašnjoj strani.

7. Zdela (i.b. LVIII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila
(1988–89)

Neukrašena engobirana keramika,
Venecija 16. vek

Ro=12 cm, Rd=4.2 cm, H=4.5 cm

Crvena glina

Manja, polukalatasta zdela na prstenastoj šupljjoj stopi, sa ravnim obodom. Tragovi engobe i bezbojne glazure i na unutrašnjoj i na spoljašnjoj strani.

8. Zdela (i.b. LXIV)

Nasip u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane
(1986)

Neukrašena engobirana keramika,
Italija

Ro=16 cm

Crvena glina

Gornji deo manje polukalataste zdele sa razgrnutim obodom. Tragovi engobe i na unutrašnjoj i na spoljašnjoj strani.

9. Zdela (i.b. LXI)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila
(1988–89)

Monohromna engobirana keramika,
Venecija 16. vek

Rd=8 cm

Donji deo veće polukalataste zdele na prstenastoj punoj stopi. Sa unutrašnje strane braon, oker prskana gleđ, a sa spoljašnje strane tragovi engobe. Tragovi tripoda.

10. Zdela (i.b. LXIII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Ukrašena engobirana keramika,

Venecija 16. vek

Rd=8.5 cm

Crvena glina

Donji deo veće polukalotaste zdele na prstenastoj punoj stopi. Sa unutrašnje strane oker prskana gleđ, sa oker mrljama na braon glazuri. Sa spoljašnje strane tragovi engobe. Tragovi tripoda.

TABLA II**11. Tanjir (i.b. XLI)**

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Ukrašena engobirana keramika,

Toskana, 16–17. vek

Rd=10 cm

Crvena glina

Donji deo tanjira na prstenastoj punoj stopi. Sa unutrašnje strane mramorizovan ukras u nijansama plave i bele boje. Spoljašnja strana prevučena engobom i prozirnom gleđu.

12. Tanjir (i.b. LII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Zgrafito keramika,

Venecija 15. vek

Ro=16 cm

Bela glina

Fragment oboda tanjira ukrašen prepletom koji čine niz rombova koji se provlače kroz sredinu sledećeg. Preplet je uokviren sa dve bleđožučkaste linije. Pozadina je oslikana žučkastooker, a rombovi naizmenično bleđožučkasto i plavkastozelenkastom bojom. Prozirna sjajna gleđ je dobro sačuvana. Poledina je prevučena engobom i prozirnom gleđu.

13. Tanjir (i.b. LIV)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Majolika strogog stila (Familija cvetne

gotike),

Romanja 15–16. vek

Bela glina

Tanjir širokog razgrnutog oboda na prstenastoj punoj stopi. Neprozirna beličasta

kalajna gleđ sa obe starne. Unutrašnja strana je oslikana stilizovanim floralnim i geometrijskim ornamentima plave, zelene, narandžaste i žute boje.

14. Zdela (i.b. LIII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Postrenesansna majolika,

Toskana 16. vek?

Ro=12 cm, Rd=4.5 cm, H=5.5 cm

Bela glina

Manja, polukalotasta zdela na prstenastoj punoj stopi, sa ravnim obodom. Tragovi neprozirne beličaste glazure i na unutrašnjoj i na spoljašnjoj strani. Ispod oboda sačuvan je oslikan ukras u vidu paralelnih traka narandžaste i plave boje.

15. Zdela (i.b. LXVII)

Nasip u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane

(1986)

Postrenesansna majolika,

Toskana 16. vek?

Ro=22 cm?

Bela glina

Fragment ravnog oboda manje, polukalotaste zdele. Neprozirna beličasta glazura samo na unutrašnjoj strani. Ispod oboda sačuvan je oslikan ukras u vidu paralelnih traka narandžaste i plave boje.

TABLA III**16. Zdela (i.b. XL)**

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Majolika beretina,

Venecija ili Ligurija 16. vek

Rd=5 cm

Bela glina

Manja, polukalotasta zdela na prstenastoj šupljoj stopi, prevučena sa obe strane svetlije plavom glazurom. Na unutrašnjoj strani oslikani dvodelni listovi i drugi floralni motivi nijansama plave boje. Sa spoljašnje strane oslikan je košarasti motiv tamnije plavom bojom.

17. Zdela (i.b. XXXVIII)

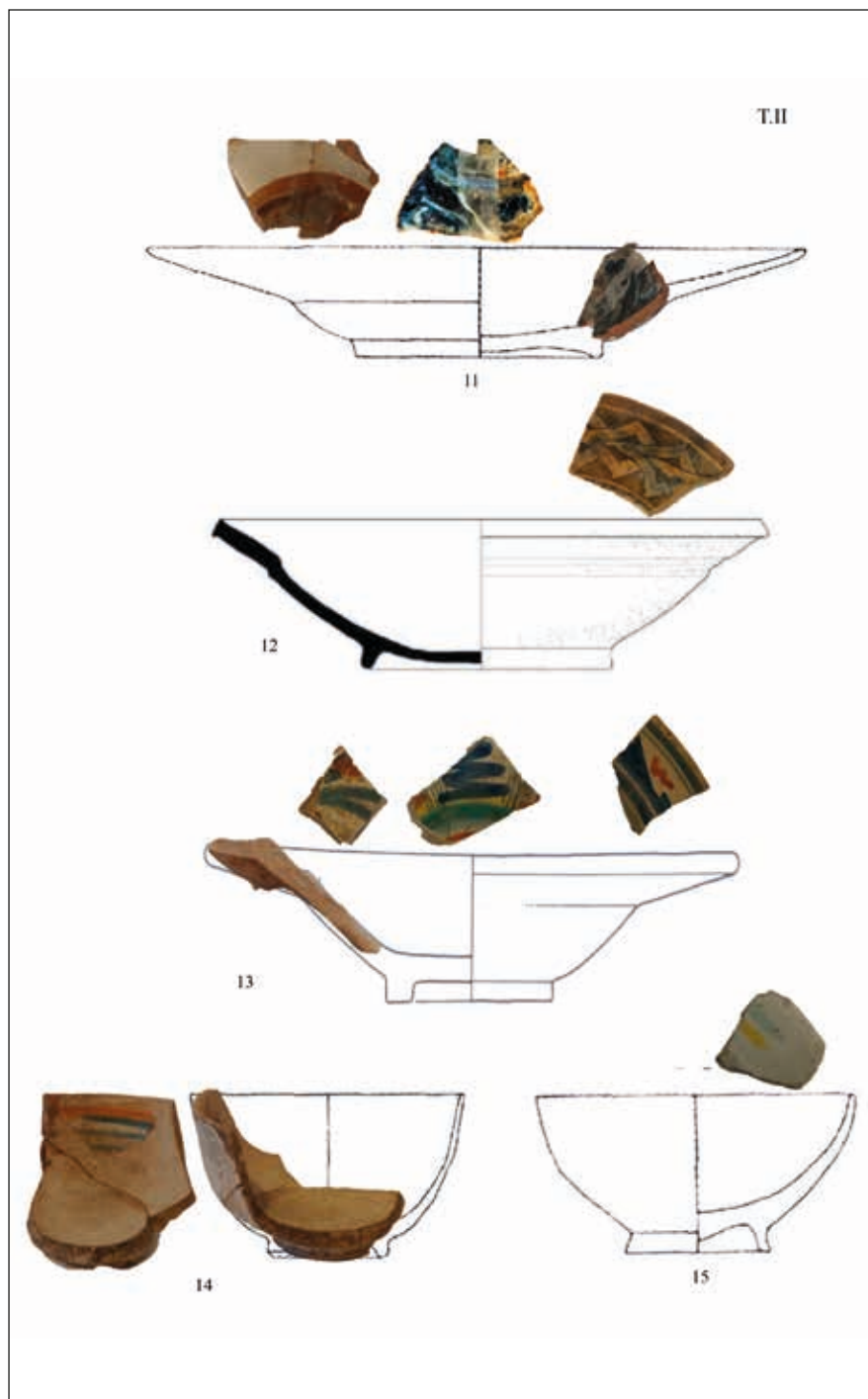
Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

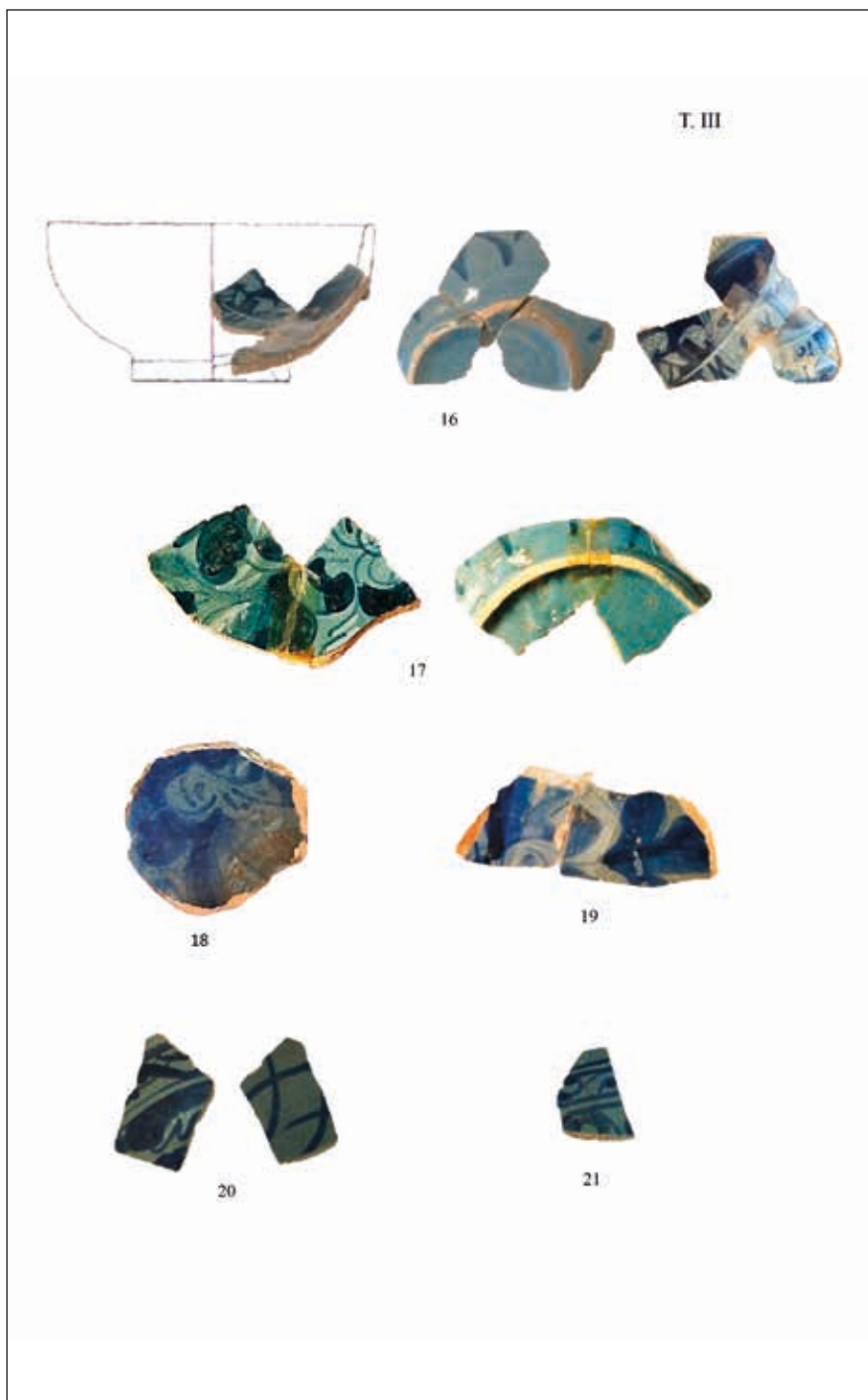
(1988–89)

Majolika beretina,

Venecija ili Ligurija 16. vek

Rd=8 cm

Bela glina

Manja, polukalotasta zdela na prstenastoj šupljnoj stopi, prevučena sa obe strane svetlije plavom glazurom. Na unutrašnjoj strani oslikani dvodelni listovi i drugi floralni motivi nijansama plave i bele boje. Sa spoljašnje strane oslikan je košarasti motiv tamnije plavom bojom od kojeg su sačuvani samo donji delovi.

18. Zdela (i.b. XXXIX)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila (1988–89)

Majolika beretina,

Venecija ili Ligurija 16. vek

Rd=5 cm

Bela glina

Manja, polukalotasta zdela na prstenastoj šupljnoj stopi, prevučena sa obe strane svetlije plavom glazurom. Na unutrašnjoj strani oslikani dvodelni listovi i drugi floralni motivi nijansama plave boje. Sa spoljašnje strane oslikan je košarasti motiv tamnije plavom bojom od kojeg su sačuvani samo donji delovi.

19. Zdela (i.b. XXXVII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila (1988–89)

Majolika beretina,

Venecija ili Ligurija 16. vek

Rd=8 cm

Bela glina

Manja, polukalotasta zdela na prstenastoj šupljnoj stopi, prevučena sa obe strane svetlije plavom glazurom. Na unutrašnjoj strani oslikani dvodelni listovi i drugi floralni motivi nijansama plave boje.

20. Tanjir? (i.b. XLVI)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila (1988–89)

Majolika beretina,

Venecija ili Ligurija 16. vek

Bela glina

Fragmenta ravnog neprofilisanog oboda najverovatnije tanjira, prevučen sa obe strane svetlije plavom glazurom. Na unutrašnjoj strani ispod oboda oslikan je pojas uokviren sa jednom debljom i dve tanje paralelne linije, koji je ispunjen talasastim linijama, a ispod je oslikan dvodelni list tamnije plavom bojom. Sa spoljašnje strane oslikan je košarasti

motiv tamnije plavom bojom.

21. Tanjir? (i.b. XLVIa)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila (1988–89)

Majolika beretina,

Ligurija 16–17. vek?

Bela glina

Fragment ravnog neprofilisanog oboda verovatno tanjira prevučen sa obe strane svetlije plavom glazurom. Na unutrašnjoj strani ima oslikan pojas uokviren sa po dve paralelne linije, koji je ispunjen sa dve grane sa naizmenično postavljenim stilizovanim listićima u obliku voluta, oslikanih tamnoplavom bojom.

TABLA IV

22. Tanjir (i.b. XLIX)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila (1988–89)

Majolika beretina,

Ligurija 16–17. vek

Rd=10 cm

Bela glina

Dno tanjira na prstenastoj stopi, prevučen sa obe strane svetlije plavom neprozirnom glazurom. Sa unutrašnje strane oslikan je *ligurijski cvet*, koji čine rozeta i latice, a sa spoljašnje deblja horizontalna, talasasta linija izvedena tamnije plavom bojom.

23. Tanjir (i.b. XLV)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila (1988–89)

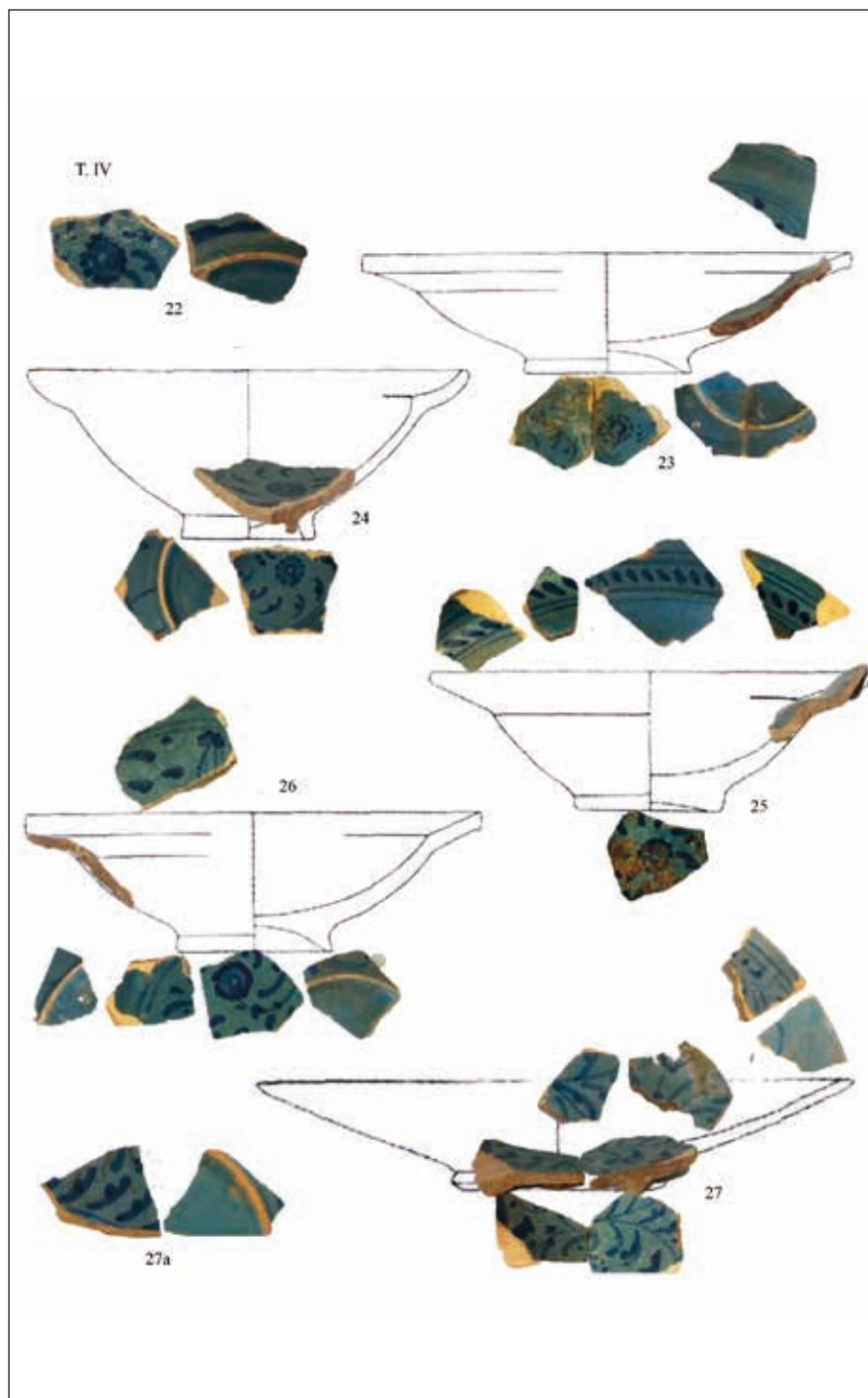
Majolika beretina,

Ligurija 16–17. vek

Rd=10 cm

Bela glina

Fragment gornjeg dela recipijenta i dna na prstenastoj stopi bikoničnog tanjira, prevučenog sa obe strane svetlije plavom neprozirnom glazurom. Ispod oboda sa unutrašnje strane oslikane su dve koncentrične tanje linije i delovi floralnog ornamenta izvedeni tamnije plavom bojom. Na unutrašnjoj strani dna oslikan je *ligurijski cvet okružen granama s lišćem*, a sa spoljašnje košarastim motivom tamnije plavom bojom.

24. Tanjir (i.b L)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Majolika beretina,

Ligurijska 16–17. vek

Rd=10 cm

Bela glina

Dno tanjira na prstenastoj stopi, prevučen sa obe strane svetlije plavom neprozirnom glazurom. Sa unutrašnje strane oslikan je *ligurijski cvet* sa stilizovanim laticama, a sa spoljašnje košarasti motiv izveden tamnije plavom bojom.

25. Tanjir (i.b XLII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Majolika beretina,

Ligurijska 16–17. vek

Rd=5 cm

Bela glina

Četiri fragmenta gornjeg dela recipijenta i dno na prstenastoj stopi bikoničnog tanjira, prevučenog sa obe strane svetlije plavom neprozirnom glazurom. Ispod oboda sa unutrašnje strane je pojas oivičen sa po dve tanje paralelne linije između kojih se nalaze oslikani, kraći, kosi potezi izvedeni tamnije plavom bojom. Na unutrašnjoj strani dna oslikan je *ligurijski cvet* sa laticama tamnije plavom bojom.

26. Tanjir (i.b XLVIII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Majolika beretina,

Ligurijska 16–17. vek

Rd=10 cm

Bela glina

Fragment gornjeg dela recipijenta i dna na prstenastoj stopi bikoničnog tanjira prevučenog sa obe strane svetlije plavom neprozirnom glazurom. Ispod oboda sa unutrašnje strane oslikane su dve koncentrične tanje linije i delovi floralnog ornamenta izvedeni tamnije plavom bojom. Na unutrašnjoj strani dna oslikan je *ligurijski cvet* sa laticama oivičen sa dve koncentrične kružnice, a sa spoljašnje košarasti motiv tamnije plavom bojom.

27. Tanjir (i.b XLIV)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Majolika beretina,

Ligurijska 16–17. vek

Rd=8.5 cm

Bela glina

Fragment ravnog oboda, dva fragmenta recipijenta i dva dna na prstenastoj stopi koničnog tanjira prevučenog sa obe strane svetlije plavom neprozirnom glazurom. Ispod oboda sa unutrašnje strane oslikane su dve koncentrične tanje linije i delovi floralnog ornamenta izvedeni tamnije plavom bojom. Na unutrašnjoj strani dna oslikan je *ligurijski cvet* okružen floralnim motivima u vidu grana sa lišćem, a sa spoljašnje košarasti motiv tamnije plavom bojom.

27a. Tanjir (i.b XLIV)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Majolika beretina,

Ligurijska 16–17. vek

Rd=10 cm

Bela glina

Fragment dna na prstenastoj stopi tanjira prevučenog sa obe strane svetlije plavom neprozirnom glazurom. Na unutrašnjoj strani dna sačuvani su samo krupni stilizovani listovi, dok rozeta *ligurijskog cveta* nije sačuvana, a sa spoljašnje deo horizontalne linije tamnije plavom bojom.

TABLA V**28. Zdela (i.b LV)**

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

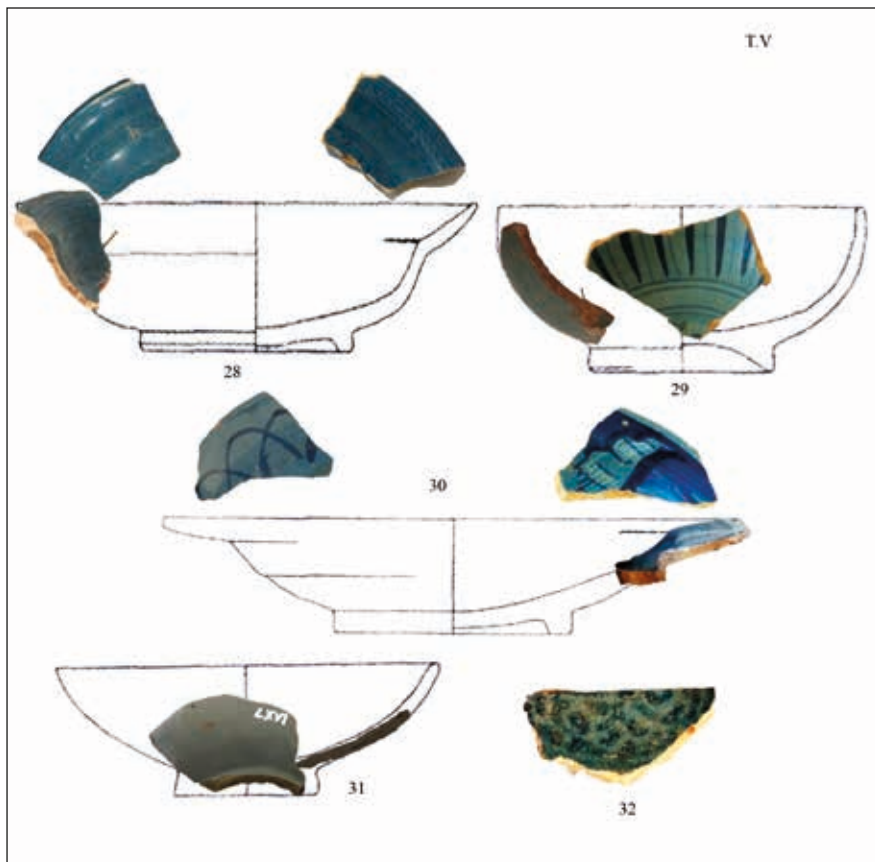
Majolika beretina,

Ligurijska 16–17. vek?

Ro=18 cm

Bela glina

Fragment gornjeg dela recipijenta sa razgrnutim obodom, prevučen sa obe strane svetlije plavom glazurom. Sa unutrašnje strane ispod oboda je pojas uokviren sa po dve tanke linije ispunjen kosim tankim crticama. Centralni motiv koji su činili najverovatnije stilizovani floralni ornamenta takođe je bio uokviren sa dve koncentrične kružnice. Sa spoljašnje strane ispod oboda nalaze se dve paralelne tanke linije. Ukrašen je oslikan nešto tamnije plavom bojom.

29. Zdela (i.b XLVII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila
(1988–89)

Majolika beretina,
Venecija 16–17. vek

Ro=16. cm

Bela glina

Fragment središnjeg dela recipijenta prevučen sa obe strane svetlije plavom glazurom. Sa unutrašnje strane iznad centralnog motiva, koji je sačuvan samo u tragovima, prazan je pojas uokviren sa po dve koncentrične kružnice, a iznad nalazi se ukras u vidu vertikalnih debljih tamnoplavih linija, između kojih su vertikalne tanje linije svetlije plave boje.

30. Tanjir (i.b XLIII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila
(1988–89)

Majolika beretina,
Venecija 16–17. vek?

Bela glina

Gornji deo recipijenta sa razgrnutim obodom prevučen sa obe strane svetlije plavom glazurom. Ivica oboda uokvirena je svetloplavom linijom. Na unutrašnjoj strani odmah ispod oboda verovatno je deo pejzaža, oslikan nešto tamnije plavom bojom, a mogući vodopad svetlije plavom, sa vertikalnim belim i plavim horizontalnim linijama. Sa spoljašnje strane je košarasti ukras.

31. Zdela (i.b LXVI)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika beretina,

Ligurijska?

Bela glina

Donji deo recipijenta na tankoj

prstenastoj stopi prevučen sa obe strane sivoplavom glazurom, bez ukrasa.

32. Zdela (i.b LI)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila (1988–89)

Majolika beretina,
Ligurija ili Venecija
Rd=10 cm

Bela glina

Fragment donjeg dela recipijenta sa prstenastom šupljom stopom prevučen sa obe strane svetlije plavom glazurom. Možda stilizovani floralni ornament oslikan je nešto tamnije plavom bojom.

TABLA VI

33. Tanjir (i.b LXXV)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika,
Italija 18–20. vek

Crvena glina

Gornji deo recipijenta sa razgrnutim obodom prevučen belom neprozirnom glazurom sa obe strane. Sa unutrašnje strane ispod oboda ide svetloplava linija.

34. Tanjir (i.b LXXVla)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika,
Italija 18–20. vek

Bela glina

Gornji deo recipijenta sa razgrnutim obodom prevučen belom neprozirnom glazurom sa obe strane.

35. Tanjir (i.b LXXII)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika,
Italija 18–20. vek

Bela glina

Gornji deo recipijenta sa razgrnutim obodom prevučen belom neprozirnom glazurom sa obe strane. Središnji deo je bio ukrašen floralnim ornamentom, od kojeg se sačuvao sasvim mali deo.

36. Tanjir (i.b LXXIII)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika,
Italija 18–20. vek

Bela glina

Gornji deo recipijenta sa ravnim obodom prevučen belom neprozirnom glazurom

sa obe strane.

37. Tanjir (i.b LXXIV)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika,
Italija 18–20. vek

Bela glina

Gornji deo recipijenta sa razgrnutim obodom prevučen belom neprozirnom glazurom sa obe strane.

38. Tanjir (i.b LXXV)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika,
Italija 18–20. vek

Bela glina

Gornji deo recipijenta sa razgrnutim obodom prevučen belom neprozirnom glazurom sa obe strane.

39. Tanjir (i.b LXXVI)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika,
Italija 18–20. vek

Bela glina

Gornji deo recipijenta sa razgrnutim obodom prevučen belom neprozirnom glazurom sa obe strane.

40. Zdela (i.b LXXVII)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika,
Italija 18–20. vek

Crvena glina

Fragment blago razgrnutog oboda, trbuha i ravnog dna dublje zdele, kosih strana prevučena belom neprozirnom glazurom sa obe strane.

41. Zdela (i.b LXXVIII)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika,
Italija 18–20. vek

Crvena glina

Fragment blago razgrnutog oboda, trbuha i ravnog dna dublje zdele, kosih strana prevučena belom neprozirnom glazurom sa obe strane.

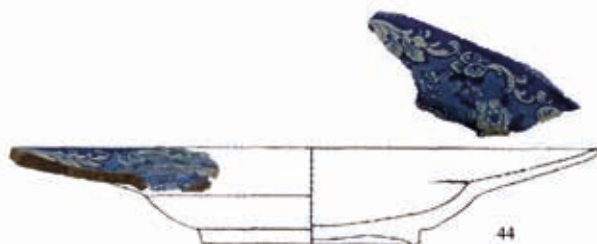
42. Tanjir (i.b LXXX)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika,
Italija 18–20. vek

T. VII

44

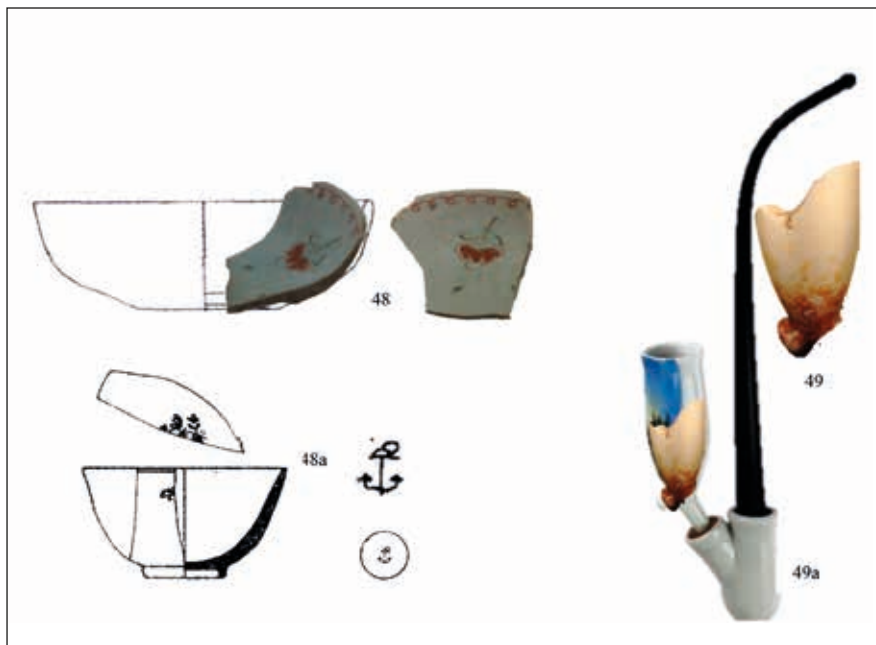
45

46

47

Bela glina

Fragment dna na prstenastoj šupljnoj stopi, prevučen belom neprozirnom glazurom sa obe strane.

43. Tanjir (i.b LXXXI)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)
Majolika,
Italija 18–20. vek
Bela glina

Donji deo recipijenta na tankoj prstenastoj šupljnoj stopi prevučen belom neprozirnom glazurom sa obe strane.

TABLA VII

44. Tanjir (i.b LXX)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)
Kamenina,
Engleska 19. vek
Ro=22 cm
Bela glina

Fragment gornjeg dela recipijenta sa razgrnutim, širokim obodom, prevučen prozirnom glazurom sa obe strane. Sa unutrašnje strane su floralni i geometrijski motivi rađeni plavom bojom na beloj osnovi.

45. Tanjir (i.b LXIX)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)
Kamenina,
Engleska 19. vek
Rd=11 cm
Bela glina

Fragment donjeg dela recipijenta sa prstenastom stopom, prevučen prozirnom glazurom sa obe strane. Sa unutrašnje strane u centru je prikaz arhitekture unutar pejzaža, rađen plavom bojom. Sa spoljašnje strane na dnu nalazi se deo oznake radionice, gde se u kartuši uokvirenoj viticama nalazi natpis: *Dacc?* izveden plavom bojom.

46. Tanjir (i.b LXXI)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)
Kamenina,
Engleska 19. vek
Rd=14 cm?
Bela glina

Fragment donjeg dela recipijenta sa prstenastom stopom, prevučen prozirnom glazurom sa obe strane. Sa unutrašnje strane su floralni i geometrijski motivi rađeni plavom bojom.

47. Tanjir (i.b LXVIII)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Kamenina,

Engleska 19. vek

Rd= 9 cm

Bela glina

Fragment donjeg dela recipijenta sa prstenastom stopom, prevučen prozirnom glazurom sa obe strane. Sa unutrašnje strane su floralni i geometrijski motivi rađeni braon bojom na beloј osnovi.

TABLA VIII**48. Šoljica (i.b LXX)**

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Porcelan,

Venecija 18. vek

Ro= 8–9 cm; Rd=5–6 cm, h=2.5 cm

Bela glina

Fragment ravnog oboda, polukulatostog recipijenta i prstenastog dna prevučen prozirnom glazurom sa obe strane. Sa unutrašnje strane je na beloј osnovi oslikan cvet sa stabljikom i dva lista, okrenut nadole, izveden svetlobraon bojom, dok je ispuna latica oslikana zagasito crvenom.

49. Lula (i.b. LXXXIII)

Prolaz zu severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Porcelan,

Nemačka 19. vek

Sačuvana visina=6.5 cm; Ro=3.5 cm;

debljina zidova =3 mm

Donji deo recipijenta lule, kojoj nedostaje usadnik. Ispust i levkasto dno lule oslikani su pojasem braon, iznad kojeg su tragovi oker boje.

Literatura:

Aimar A., Campari G., Subbrizio M., Vaschetti L., „Comunis Montiscale-rii. I materiali dagli scavi“, *Quaderni della Soprintendenza Archeologica del Piemonte*, 16, Torino 1999, 105–164.

Beltrán de Heredia Bercero Julia, Miró i Alaix Nnúria, „The ceramics trade in Barcelona in the 16th–17th centuries: Italy, France, Portugal“, The workshops of the Rhine and China, *QUARHIS, Època II, NÚM. 6* (2010) 14–91.

Bradara Tatjana, *Kasnosrednjovjekovna i renesansna keramika s područja Istre – stolno posuđe od 14. do 16. st. / Le ceramiche basso-medievali e rinascimentali in territorio Istriano: Il vaselame da mensa dei secoli XIV–XVI*, Pula 2006.

Bradara Tatjana, Sacardo Francesca, *Keramički nalazi iz Rovinja – uvala Valdibora i otok Sv. Katarina*, katalog izložbe, Rovinj 2007.

Bradara Tatjana, Krnjak Ondina, *Temporis signa, Arheološka svjedočanstva istarskog novovjekovlja / Testimonianze archeologiche dell'età moderna in Istria / Archaeological evidence of the Istrian modern era*, Monografije i katalozi 26 – Arheološki muzej Istre, Pula 2016.

Capelli Claudio, Carta Rafaella, Cabella Roberto, „Produzioni locali e importazioni di maioliche a smalto berettino all'Alhambra di Granada (XVI secolo): dati archeologici e archeometrici preliminari“, *Atti del XLII Convegno Internazionale della ceramica*, Savona 2009, 57–66.

Carta Raffaella, „Un gruppo di maioliche liguri a smalto berettino rivenute nell'Alhambra di Granada (Spagna)“, *ATTI XXXV Convegno internazionale della ceramica* (2002) 129–139.

Carta Raffaella, „Ceramica rivestita d'uso domestico (XII–XIX secolo), Scavi in Vico III Lanusei (1996–1997)“, *Archeologia urbana a Cagliari*, Cagliari 2006, 199–235.

Carta Raffaella, „Commercianti e artigiani genovesi a Granada tra XV e il XVI secolo, attraverso le testimonianze archeologiche, le indagini storiche e i dati d'archivio“, *Terre enovesi. Ceramica a Genova tra Medioevo e Rinascimento*, Genova 2010, 17–30.

Čimin, Robert, „Glazirano stolno posuđe na području sjeverozapadne Hrvatske od 15. do 18. st.“, ed. Guštin Mitja, *Miscellanea Aetatis Mediae 1*, Koper 2008, 5–135.

Čubrović Zorica, „Novi nalazi na crkvi sv. Ane u Kotoru“, *Godišnjak Pomorskog muzeja XXXIII–XXXIV*, Kotor (1985/86) 109–114.

Čubrović Zorica, *Crkva Sv. Mihaila u Kotoru, Istraživanja i restauracija*, Kotor 2002.

François Véronique, *Fragmente der Geschichte II: Tischgeschirr und Alltagsgerichte in Nikosia nach der osmanischen Eroberung*, <https://journals.openedition.org/bch/552?lang=fr>

García Porras Alberto, Fa' bregas García Adela, „Genoese trade networks in the southern Iberian peninsula: trade, transmission of technical knowledge and economic interactions“, *Mediterranean Historical Review* Vol. 25, No. 1 (2010) 35–51.

Gusar Karla, *Gotička i renesansna keramika iz Nina*, magistarski rad, Zadar 2006.

Gusar Karla, Vujević Dario, „Prilog poznavanju utvrde Citadela u Zadru – istraživanja Barbakana 2008“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 26, Zagreb 2009.

Gusar Karla, *Kasnorednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika na širem zadarskom području*, doktorski rad, Zadar 2010.

Gusar Karla, Meštrović Marko, „Kasnorednjovjekovni i novovjekovni nalazi iz podmorja otoka Bapca u Pašmanskome kanalu“, *Archaeologia adriatica* IX (2015) 383–402.

Heege Andreas, „Tabak und Tabakpfeifen in der Schweiz“, *Die Schweiz von 1350 bis 1850 im Spiegel archäologischer Quellen*, Archäologie Schweiz, Basel 2018, 371–382.

Ivković Frane, „Ustroj uprave u Boki Kotorskoj od francuske uprave 1807. do kraja druge austrijske uprave 1918. godine“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 53 (2011) 189–200.

Karmelić Marija, „Glazirana keramika s lokaliteta Vrana – crkva Sv. Katarine“, *Diadora* 24, Zadar (2010) 179–197.

Komori Tünde, „Comparative Study of the Chinese Porcelain Finds of Ottoman Buda and the Castle of Eger“, *MA Thesis in comparative history, with a specialization in interdisciplinary medieval studies*, Central European University, Budapest 2017.

Komori Tünde, „The Topographical Distribution of Chinese Porcelain Sherds in Ottoman Buda and Eger Castle and its Implications“, *Eropa Postmediaevalis* 1 (2018) 1–12.

Тодоровић Крижанац Милица,
„Барокна керамика из цркве Св.
Трипуна у Котору“, *Годишњак*
XXXIX–XL, Поморски музеј
Kotor (1991–1992) 69–77.

Крижанац Милица, „Керамика
из бунара у цркви св.
Трипуна у Котору“, *Гласник*
Одјељења умјетности ЦАНУ
16, Подгорица (1997) 153–187.

Крижанац Милица, „Зграфито
зделе из цркве св. Михаила
у Котору“, *Гласник српског*
археолошког друштва 15–16,
Београд (1999–2000) 107–117.

Križanac Milica, „Ceramica graffita
da Cattaro/Kotor in Montenegro“,
ed. Guštin Mitja, Gelichi Sauro,
Spindler Konrad, *The Heritage of*
the Serenissima, The presentation
of the architectural and archaeo-
logical remains of the Venetian
Republic, Koper 2006, 169–178.

Крижанац Милица, *Ars fu-*
mandi. Прибор за пушење,
Музеј примењене уметности,
Београд 2007.

Križanac Milica, „Nalazi novca iz
crkava Sv. Ane i Sv. Mihaila u Kotoru,
(1982–2000)“, *Бока* 37 (2017) 55–86.

Крижанац Милица, „Европски
и турски увоз у Котор од 14. до
17. века“, *Бока* 39 (2019) 63–84.

Крижанац Милица, „Италијански
глеђосани керамички бокали
15. и 16. века из насипа на јужној
страни цркве Св. Михаила у
Котору“, *Бока* 40 (2020) 113–126.

Križanac Milica, „Majolički bokali i al-
bareli (k.14–17.v.) iz crkava Sv. Tripu-
na i Sv. Ane u Kotoru“, *Međunarodni*
naučno-stručni skup „Miloš Milošević i
kulturna tradicija Boke“, Državni arhiv
Crne Gore, Cetinje 2023, u štampi.

Мартиновић Јовица, „Градитељска
дјелатност у Котору прве
половине XIV века“, *Годишњак*
Поморског музеја у Котору, XXXIII–
XXXIV, Котор (1985/86) 27–73.

Milošević Branka, Topić Nikolina,
„Talijanska keramika maiolica be-
rettina s arheološkog istraživanja u
jezgri Dubrovnika“, *Anali Zavoda za*
povijesne znanosti Hrvatske akade-
mije znanosti i umjetnosti u Dubrov-
niku 52/1, Dubrovnik (2014) 1–20.

Moore Valeri, Anna, „La ceramica
marmorizzata in Toscana (1550–
1650)“, *Azulejos. Rivista di Studi Cera-*
mici. Produzione, Consumo, Commer-
cio in età Postclassica (2005) 187–196.

Moore Valeri Anna, „Marbleized pottery in Tuscany (1550–1650)“, *Medieval Ceramics, Journal of the Medieval Pottery Research Group* Vol. 33 (2012) 10–28.

Radić Rossi Irena, Mariangela Nicolardi Irena, Batur Katarina, „The Gnalić Shipwreck: Microcosm of the Late Renaissance World“, ed.: Davison David, Gaffney Vince, *Croatia at the Crossroads. A consideration of archaeological and historical connectivity*, Oxford 2016, 223–249.

Saccardo Francesca, „Ceramica dei secoli XIV–XVII nel ritrovamento della Scuola Vecchia della Misericordia in Venezia“, *La ceramica graffita nel Veneto*, Venezia 1987, 203–211.

Saccardo Francesca, Camuffo S., Gobbo V., „La maiolica a smalto berettino di Venezia“, *ATTI XXV Convegno internazionale della ceramica*, Centro Ligure per la storia della ceramica, Albisola 1992, 59–82.

Sacardo Francesca, „Ceramiche del XVI e XVII secolo da contesti archeologici di Venezia“, *Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology* – 04 (2021) 179–198.

Zagarčanin Mladen, *Stari Bar. Keramika venecijanskog doba*, Koper 2004.

Zglav Martinac Helga, *Ulomak do ulomka...Prilog proučavanju keramike XIII.–XVIII. stoljeća iz Dioklecijanove palače u Splitu*, Split 2004.

Moore Valeri Anna, „Marbleized pottery in Tuscany (1550–1650)“, *Medieval Ceramics, Journal of the Medieval Pottery Research Group* Vol. 33 (2012) 11.

Wartburg von Marie-Louise, „Vestigia Leonis. Ceramica d'origine veneziana e norditaliana rinvenuta a Cipro“, *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes* 43 (2013) 523–549.

Summary

GLAZED CERAMICS, STONEWARE AND PORCELAIN FROM EMBANKMENTS NEAR CHURCHES OF ST. MICHAEL AND ST. ANNE IN KOTOR (14TH–20TH CENTURY)

Milica KRIŽANAC

Of the total of 48 glazed bowls and plates found in the embankments near two churches in Kotor, St. Michael and St. Anne, twelve belong to engobed ceramics, thirty-one to majolica, four to stoneware and one to porcelain. Eight bowls are coated with engobe, with or without transparent glaze (**cat. 1–8**), and one with ocher glaze (**cat. 9**). A bowl (**cat. 10**) and a plate (**cat. 11**) belong to engobed decorated ceramics with stained and marbled decoration, and one bowl to graffito ceramics (**cat. 12**). Of the bowls and plates painted in the majolica technique, one belongs to the strict style (**cat. 13**), two to the Post-Renaissance ceramics (**cat. 14–15**), seventeen to the Berettino majolica (**cat. 16–32**) and eleven to Late majolica of the 18th to 20th century (**cat. 33–43**). Bowls and plates (**cat. 1, 2, 4–7, 9–14, 16–32**) dated from late 14th to early 17th century, made in Italian manufacturing centres in Veneto, Liguria and Romagna were found in the embankment near the southern wall of St. Michael's Church. In the embankment in the street

next to the northern wall of St. Anne's Church, were found bowls and plates (**cat. 3, 8, 15, 33–48**), dated from late 16th to 20th century, which, in addition to Italy, were also made in English (Staffordshire) and German ceramic centres. One porcelain pipe (**cat. 49**) discovered in the embankment next to the northern wall of the Church of St. Anne was made in one of German manufactories in 19th century.

Key words: • bowls • plates • pipe • engobed ceramics • graffito ceramics
• majolica • stoneware • porcelain
• Church of St. Michael • Church of St. Anne • Kotor